

FARKAS ÁDÁM *A totalitás kora?*

A TOTALITÁS KORA?

A 21. SZÁZAD BIZTONSÁGI KÖRNYEZETÉNEK
ÉS KIHÍVÁSAINAK TOTALITÁSA
ÉS A TOTÁLIS VÉDELEM GONDOLATKÍSÉRLETE

Farkas Ádám

Farkas Ádám

A TOTALITÁS KORA?

**A 21. SZÁZAD BIZTONSÁGI KÖRNYEZETÉNEK ÉS KIHÍVÁSAINAK
TOTALITÁSA ÉS A TOTÁLIS VÉDELEM GONDOLATKÍSÉRLETE**

Bibliotheca Juris Militaris I.

FARKAS ÁDÁM

A TOTALITÁS KORA?

*A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak
totalitása és a totális védelem gondolkísérlete*

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság
Budapest, 2018.

Bibliotheca Juris Militaris I.

A totalitás kora?

A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolat kísérlete

Szerző:

Dr. Farkas Ádám főhadnagy

Olvasószerkesztő

Dr. Kelemen Roland

Dr. Spitzer Jenő

Sorozatszerkesztő:

Dr. Farkas Ádám főhadnagy

Minden jog fenntartva!

A borítón szereplő kép az asianaffairs.in és futurehealthcaretoday.com oldalakon szereplő képek felhasználásával készült.

(<https://www.asianaffairs.in/wp-content/uploads/2017/05/cyber-warfare-australia-825x542.jpg>;
http://futurehealthcaretoday.com/wp-content/uploads/2017/07/shutterstock_566877226.jpg)

A mű „A totális védelem mint gondolat kísérlet” címen a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett „Államelméleti alap kutatás 2016-2018 (2016/86 NKE-ÁKFI)” Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült

Kiadja:

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság
1055 Budapest, Markó u. 27. III. em. 15-17/A.

Kiadó képviselője:

Dr. Kádár Pál PhD, elnök

ISBN:

978-615-00-2826-2 (nyomtatott)
978-615-00-2827-9 (elektronikus)

ISSN:

2630-9289 (nyomtatott)
2630-9394 (elektronikus)

Készítette:

Palatia Nyomda és Kiadó Kft.

© Farkas Ádám, 2018.

Feleségemnek, Lívinek!

<i>Tartalom</i>	7
<i>Bevezetés</i>	9
<i>1. Alapvetések</i>	13
<i>2. A totalitás, mint előzmény különös tekintettel a biztonság dimenziójára</i>	21
<i>3. A totális államtól a partizán elméletéig: kitekintés Carl Schmitt munkásságára a totális biztonsági kihívások kapcsán</i>	33
<i>4. Totalitás reloaded? A totalitás értelmezése a komplex biztonság 21. századi megvalósulásának korában.</i>	45
<i>5. A totális védelem gondolat kísérlete</i>	57
<i>6. Zárszó</i>	69
<i>Felhasznált irodalom</i>	73
<i>A szerzőről</i>	85

„A totális állam létezik. [...] A totális állam formulája mögött tehát az a helyes felismerés rejtőzik, hogy a mai állam roppant intenzitású új hatalmi eszközökkel és lehetőségekkel rendelkezik, melyek horderejének végső jelentőségét és következményeinek hatását egyelőre aligha sejtjük, mert szokincsünk és képzeletvilágunk mélyen a XIX. században gyökerezik.”¹

Carl Schmitt

Lassan két évtizeddel a millennium után, messze nem mondhatjuk azt, hogy világunk kiszámíthatóbb, biztonságosabb és békésebb lenne, mint amilyenek a 20. század végén megtapasztalhattuk. Az előző évszázadhoz mérten persze változott a biztonsági környezet, de ez messze nem jelenti, hogy elillantak volna az akkori kihívások. Azokat legfeljebb részint haladtuk meg, így az azokkal kapcsolatos tapasztalatainkat újra kell értelmeznünk. Felesleges ellentétes végleteket keresni a változásban lévő világunk leírására. Ehelyett inkább azon érdemes elgondolkodnunk, hogy azt a rendeződést, vagy újrendeződést, amelyben ma élünk, miként tudjuk hatékonyabban megérteni, elemezni és folyamataiban prognosztizálni.

A világrend alakulása kapcsán számos elmélet, teória, koncepció látott napvilágot a hidegháború vége óta. Ezek körében épp úgy megjeleníthetők a történelmi pillanat eufórikus víziói, mint az amerikai unipoláris rendet vázoló remények és törekvések, a civilizációk összecsapásáról szóló teóriák, vagy épp egy új multipoláris – tehát posztamerikai, vagy az amerikai unipoláris közjáték utáni – világrendről szóló nézetek. Mindegyik tekintetében kiemelhető azonban, hogy ezek mintha szükségképpen egy új korszakot

---

¹ SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002, 222. o.

vizionálnának. Innen nézve tehát egy új berendezkedés kialakulásáról beszélhetnénk.

Ha számba vesszük azonban azt, hogy a történelem hatalmi rendeződéseiben a jaltai bipoláris világrend volt eddig leginkább egyedi a valódi globalitással, a két hatalmi tömbbel és a mindent átfogó totális és nulla összegű szembenállásra épülő sajátosan egységes világrenddel, akkor meglátásom szerint jelenleg inkább egy visszarendeződés korát éljük.

A 21. század tehát valamelyest mintha a 'vissza a multipolaritásba' jelmondata szerint alakulna, és a multipolaritás itt egyszerre érthető a hatalmi góccok sokasodására, valamint az állami szereplők mellett a nem állami szereplők jelentős pólusként való megjelenésére.² Ebben egyszerre kell számolni a nagyhatalmi multipolaritást, a regionális tér, valamint a helyi szint kihívásaival, méghozzá a globális kapitalizmus sajátos függőségi rendszereit, és különösen a transzatlanti jóléti civilizáció törekenségét, továbbá a

---

² Ennek a biztonsággal és annak nemzetközi közösség általi – jogszerű, vagy jogszerűvé tenni kívánt – szavatolásával összefüggő irodalmából példaként lásd: TÖRŐ Csaba: *Humanitárius intervenció: dilemmák a nemzetközi jog és politika határvidékéről*. Akadémiai kiadó, Budapest, 2007. SÜLYOK Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Gondolat kiadó, Budapest, 2004. KULCSÁR Attila: A humanitárius intervenció fogalma, jogi háttere, a líbiai beavatkozás körülményei és következménye. In *Nemzetbiztonsági Szemle* 2014/2. különszám 38-65. o. BRUHÁCS János: A humanitárius intervenció nemzetközi jogi aspektusaihoz. In *Acta Humana* 2002/46-47. szám 7-14. o. ICISS: *The Responsibility to Protect*. Ottawa, International Development Research Centre, 2001. THAKUR, Ramesh: *The United Nations, Peace and Security. From Collective Security to the Responsibility to Protect*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006. Julia HOFFMANN – Andrés NOLLKAEMPRE (ed.): *Responsibility to Protect. From Principle to Practice*. Amsterdam, Pallas Publications - Amsterdam University Press, 2012. LAMM Vanda: Az emberi jogok nemzetközi védelme és az államok szuverenitása. In *Magyar Tudomány* 2013/4. szám, 401-410. o. SÜLYOK Gábor: Szövegezési zavarok és értelmezési nehézségek a védelmi felelősség leírásában. In *Külügyi Szemle* 2014/3. szám, 127-142. o. BIEDERMANN Zsuzsanna: A védelem felelőssége. In *Nemzet és Biztonság* 2012/1. szám 52-63. o. SZALAI Anikó: A védelmi felelősség koncepciója, avagy van-e új a nap alatt? In *Pro Futuro* 2013/1. szám 67-78. o. SPITZER Jenő: Az önvédelem és a terrorizmus ütközete: Hajlik vagy török a nemzetközi jog? In *Honvédségi Szemle* 2018/2. szám, 30-41. o.

többi civilizációval szembeni – történelmileg determinált – feszültségtényezőket számba véve.³

Ez egy rendkívül bonyolult feladat, hiszen véges-végtelen számú területet, kérdéskört kell ehhez vizsgálnunk, elemeznünk és együtt értelmeznünk, amelyhez természetesen a részleges elemzések végrehajtását követő összkép megalkotásán át vezethet el az út, ha erre a megfelelő módszereink és kapacitásaink rendelkezésre állnak. Emellett a gondolkodásunkban az éles elhatárolásoknak is búcsút kell inteni. Ahogy a nemzetközi biztonság ma már nem csak az állami szereplők a kulcsfigurái, úgy másik oldalról nézve a technikafejlődés és az ezzel járó társadalmi folyamatok miatt ma már nem lehet élesen elkülöníteni az egyén és az állam biztonságát, mivel a kettő között sokkal erőteljesebb a kölcsönhatás, mint valaha.

Jelen tanulmány egy hosszabb kutatáshoz⁴ kapcsolódva ennek a komplex és problémáktól, kihívásoktól terhelt biztonsági környezetnek,

---

³ E kérdések irodalmából példaként lásd: FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa könyvkiadó, 2014. BRZEZINSKI, Zbigniew: *A nagy saktábla. Amerika világhőse és geopolitikai feladatai*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017. KAGAN, Robert: *Édenkert és hatalom. Amerika és Európa az új világréndben*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2007. KAGAN, Robert: *Made in America*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015. HUNTINGTON, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrénd átalakulása*. Budapest, Európa kiadó, 2015. TODD, Emmanuel: *A birodalom után*. Budapest, Allprint kiadó, 2003. ZAKAIRA, Fared: *A posztamerikai világ*. Budapest, Gondolat kiadó, 2009. KISSINGER, Henry: *Világrénd*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015. BRZEZINSKI, Zbigniew: *Stratégiai vízió*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2013. FUKUYAMA, Francis: *A politikai rend eredete az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Budapest, Akadémiai kiadó, 2012. WALLERSTEIN, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, Gondolat kiadó, 1983. WALLERSTEIN, Immanuel: *Bevezetés a világréndszerek elméletébe*. Budapest, L'Harmattan, 2010. BRAUDEL, Fernand: *A kapitalizmus dinamikája*. Budapest, Európa kiadó, 2008. GALLÓ Béla: *Az újkapitalizmus régi világa*. Budapest, Napvilág kiadó, 2010. SZIGETI Péter: *Világréndszernézőben*. Budapest, Napvilág kiadó, 2005. ZIZEK, Slavoj: *Zűr a paradicsomban*. Budapest, Európa kiadó, 2016.

⁴ Jelen kutatás a fegyveres védelem rendszerével és annak magyarországi történeti előzményeivel foglalkozó PhD kutatásom egyik részkérdéséhez kapcsolódik, és meggyőződésem szerint segíthet megfelelően értelmezni az előttünk álló kihívást a

illetve az ezzel kapcsolatos fellépésnek egy részét kívánja a fegyveres védelem témájára fókuszálva áttekinteni egy sajátos aspektusból, nevezetesen a totalitás megközelítéséből.

Már ez a célmeghatározás is számtalan problémát nyit meg a fegyveres védelem értelmezésétől a totalitás jelentéstartalmáig. Így további lehatárolásként érdemes kiemelni, hogy az értelmezés alapját egy hármas megközelítés fogja adni, jelesül: (1) a totalitás 20. századi megjelenési formáinak – vagyis különösen a totális háborúnak, a totális államnak és a totalitarizmusnak – az értelmezése, (2) a tudomány, technika, társadalom és gazdaság fejlődésének globális totalitásával és hálózatos jellegével, illetve dependencia-rendszerével való számolás, valamint (3) Carl Schmitt totalitás toposzának és partizánelméletének a felhasználása.

Ezek tekintetében magam már korábban is folytattam vizsgálatokat a totális állam, a totális háború és a totális védelem körében.⁵ Ezek folytatásaként értelmezhető a jelen munka is, bízva abban, hogy az hozzá tud járulni az állam fegyveres védelmének e században szükséges fejlesztéséhez.

---

fegyveres védelem terén és ezáltal ennek az állami funkciónak a rendszerszemléletű megközelítését. A doktori kutatás kapcsán lásd: FARKAS Ádám: *Az állam fegyveres védelmének alapvonalai és Kiegészítést követő polgári evolúciója*. Budapest-Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, doktori értekezés, 2018.

⁵ Korábbi kutatásaim és publikációim ebben a témában alapot jelentenek a jelen tanulmány számára is. Ezek köréből különösen lásd: FARKAS Ádám: A totális védelemről. In: KECSKÉS Gábor (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013, 153-168. o. FARKAS Ádám: A totális államtól a totális háborún át a totális védelemig: Avagy gondolatok a kortárs biztonsági kihívásokról Carl Schmitt elméleti rendszerének alapul vételével. In *MTA Law Working Papers* 2015/34. szám.

A fenti pontosító megszorítások azonban megtévesztők is lehetnek, hiszen arra engedhetnek következtetni, hogy a fegyveres védelmet a háborús jellegű kihívások elleni védekezésre, vagyis a klasszikus katonai védelemre fókuszálom, holott ezzel pontosan ellentétes a szemléleti alapvetésem. Az állam fegyveres védelmi funkciójával kapcsolatban ugyanis úgy vélem, hogy ma már nem lehet a biztonsági kihívásokról és azok kezeléséről éles lehatárolások mellett – csak katonai, csak rendészeti, csak nemzetbiztonsági jelleget megállapítva – beszélni. Ahogy a biztonság komplex és szorosan kapcsolódó szektorokra bontható,⁶ úgy a fegyveres védelem is komplex és

---

⁶ „A biztonsági tanulmányok fejlődéstörténetének egyik legfontosabb eleme a biztonság fogalmának bővítéséről és mélyítéséről folytatott vita volt, melyben a koppenhágai iskola meghatározó szerepet játszott. [...] Az elmélet tulajdonképpen két külön elméletre, Barry Buzan szektorelméletére és Ole Waever biztonságiasítás-elméletére épül. [...] A hagyományos biztonságfogalom vonatkozási tárgya az állam, a koppenhágai iskola azonban számos más esetben is értelmezhetőnek tekinti a fogalmat [...] Erre a problémára jelent megoldást Buzan szektorelmélete, mely a vonatkozási tárgyak és a megfigyelt interakciók típusai szerint bontja fel az értékelt valóságot katonai, politikai, gazdasági, szocietális és környezeti szektorokra. [...] a koppenhágai iskola másik központi gondolata Waever biztonságiasítás-elmélete, mely azzal foglalkozik, hogy hogyan válik egy adott kérdés biztonsági kihívássá, miért tekintenek egyes jelenségeket bizonyos körülmények között biztonsági problémának, míg más esetekben ez fel sem merül (mint például a migráció jelensége).” SZÁLKAI Kinga – STEPPER Péter (szerk.): *A biztonság szektorális értelmezése. Új kihívások a kutatás napirendjén*. Pécs-Budapest, Publikon kiadó, 2015, 8-14. o. Barry Buzan ezt társaival úgy fogalmazta meg, hogy „A biztonság szektorok szerinti vizsgálata a hidegháború kései évtizedeiben különösebb fontolgatás nélkül alakult ki, ahogy a katonai-politikai napirend új kérdésekkel gyarapodott. A szektorok alkalmazása általános gyakorlat, de ritkán művelik kifejezett módon. A realisták, Morgenthautól Waltzig, politikai elmélet értelmében beszélnek róluk, ezzel azt sejtetik, hogy a szektorok elemzési szempontból valami számottevőt jelentenek. [...] A szektorokat konkrét kölcsönhatási típusok azonosítóiként is felfoghatjuk. Ebben a szemléletben a katonai szektor az erővel történő kényszerítés kapcsolatrendszere; a politikai szektor a hivatali hatalom, a kormányzati rang és az elismerés kapcsolatrendszere; a gazdasági szektor a kereskedelem, termelés és

egymástól elválaszthatatlan, kölcsönhatásos kapcsolatú védelmi ágazatokra épül.

Ez az állam rendszerének egy sajátos – de nem különálló – alrendszere⁷, amely szervesen beágyazódik az állam tág értelemben vett védelmi funkcióösszességébe. Ez a funkcióösszesség egy a fegyveres és nem fegyveres karakterisztikájú szervek bonyolult mátrixa által megvalósított alapvető állami feladatrendszer a – jóléti – társadalom működésének szavatolása és a jogrendszer funkcionalitásának fenntartása érdekében.

Az állam védelmi feladatrendszerének összefoglaló szisztémáját adja az amerikai nemzetbiztonsági rendszer, vagy nemzetbiztonsági politika a kormányzat rendszerszemléletű elemzésében⁸. Ehhez mérten a fegyveres védelem rendszere szűkebb,

---

pénzügyek kapcsolatrendszere; a társadalmi szektor a közösségi identitás kapcsolatrendszer; a környezeti szektor pedig az emberi tevékenység és bolygónk bioszférája közötti kapcsolatrendszer.” BUZAN, Barry – WAEVER, Ole – DE WILDE, Jaap: A biztonsági elemzés új keretei. In PÓTI László (szerk.): *Nemzetközi biztonsági tanulmányok. Önértelmezés és viták a hidegháború utáni korszakban*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2006, 60-61. o.

A komplex biztonság kapcsán lásd még: DANNREUTHER, Roland: *Nemzetközi biztonság*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016. SZENES Zoltán (szerk.): *Biztonságpolitika és válságkezelés*. Budapest, NKE Szolgáltató Nonprofit Kft, 2016. GAZDAG Ferenc (szerk.): *Geopolitika és biztonság*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2006.

⁷ A fegyveres védelem rendszerszemléletéről példaként lásd: SÜLYOK Gábor: 5. § [Védelmi kötelezettség]. In JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I*. Budapest, Századvég kiadó, 2009, 306-321. o. LAKATOS László: Honvédelmi igazgatás. In Lapsánszky András (szerk.): *Közigazgatási Jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből I*. Budapest, Complex Wolters Kluwer, 2013, 197-248. o. FARKAS Ádám: Adalékok az állam fegyveres védelmének rendszertani megközelítéséhez. In *Honvédségi Szemle* 2017/1. szám, 44-58. o. FARKAS Ádám: Az állam fegyveres védelmének szabályozása a magyar jogrendszerben. In *Sereg Szemle* 2017/2. szám, 146-161. o. FARKAS Ádám: *Tévelygések fogságában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarország katonai védelmére*. Budapest, Magyar Katonai és Hadijogi Társaság, 2016. FARKAS Ádám: A terrorizmus elleni harc, mint kiemelt ágazatközi fegyveres védelmi feladat. In *Szakmai Szemle* 2017/3. szám, 5-20. o.

⁸ Ennek a politikatudományi megközelítéséről lásd: HUNTINGTON, Samuel P.: *A katona és az állam*. Budapest, Zrínyi – Atlanti kiadó, 1994. *The National Security Act*

hiszen a fegyveres funkciók halmazát öleli fel, mint végső garanciális halmazt az állam működésében.

Ahhoz azonban, hogy a totalitás toposzaihoz és kiteljesedéséhez illeszkedő védelem, vagyis a totális védelem gondolat kísérletét a 20. század démonjaitól lecsupaszítva a maga valójában valósíthassuk meg, be kell látnunk, hogy még előttünk áll a múlt félelmeinek és sérelmeinek meghaladása és a politikai indíttatású kirekesztés és részrehajlás mellőzése a tudományos vizsgálatokból. Előbb tehát fel kell dolgoznunk a 20. század indulati reakcióit és gondolati vadhajtásait. Ennek épp úgy része a 20. század végének – gazdaságilag és jólétilag determinált – pacifizmusával szembeni realista fellépés, mint például Carl Schmitt munkásságának oly módon történő értelmezése, hogy azt nem borítjuk Schmitt nemzetszocialista bűnbeesésének teljes sötétségébe.

A biztonsággal és védelemmel kapcsolatos realista megújulás egyértelműen együtt kell, hogy járjon azzal, hogy az állam fegyveres védelmi erejének végletes korlátozása, finanszírozásának megszorítása, tudományos – különösen állam- és jogtudományi – diskurzusból való kiszorítása és ad hoc – eseti fenyegetések utólagos reagálására szorítókozó – módosíthatása helyett a fegyveres védelmi szférát is be kell vonni a jó állam és jó kormányzás⁹ jegyében eltökélt államfejlesztés

---

of 1947 (USA). *National Security Strategy of the United States of America*, 2017. DMPC (2016): *National Security Systems Handbook*. New Zealand (letöltve: 2017. december 6. <https://www.dpmc.govt.nz/sites/default/files/2017-03/dpmc-nss-handbook-aug-2016.pdf>). BEARNE, Susanna – OLIKER, Olga – O'BRIEN, Kevin A. – RATHME, Andrew: *National Security Decision-Making Structures and Security Sector Reform*. RAND Europe, 2005. GOVERNMENT OF UNITED KINGDOM: *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom*. London, 2015.

⁹ E körben lásd például: KAISER Tamás – KIS Norbert (szerk.): *A jó állam mérhetősége*. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, 2014. KAISER Tamás – BOZSÓ Gábor: Az államközpontú kormányzás koncepciójának és mérhetőségének főbb aspektusai. In *Államtudományi Műhelytanulmányok* 2016/22. szám. KAISER Tamás (szerk.): *A jó állam nagyító alatt: speciális jelentések A-tól V-ig (az adóbürokráciától a versenyképességig)*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2016.

körébe. Ehhez pedig látnunk kell, hogy a jelen biztonsági környezethez hatóképes és megfelelő képességű fegyveres védelmi rendszerre van szükség. Ez ugyanis indokolatlan túlfegyverkezés nélkül, egymásra épülő és kooperatív ágazati képességek mellett tudja szavatolni a hatékonyság és racionális költségigények követelménye közti egyensúlyt, feladva ezek mellett a 20. századra jellemző szélsőséges szemléletet a lefegyverzés-kiüresítés és a fegyverkezési verseny végpontjai között.

Hasonlóan kell nekifognunk Carl Schmitt munkásságának e körben történő értelmezéséhez is, kiemelve annak értékeit, nagyságát és klasszikus jellegét, kimondva a nemzetszocialistákkal való kollaborálás bűnét, de nem rávetítve azt munkásságának minden egyes pontjára. E téren világszerte vannak biztató jelek a német újrakiadástól a különböző aspektusú feldolgozásokig, amelyekhez hazánk több kutatója is csatlakozott már a hazai recepcióval, de még fel-felbukkan az érzelmi-ideológiai kirekesztés is.

KAISER Tamás (szerk.): *Hatékony közzolgálat és jó közigazgatás: nemzetközi és európai dimenziók*. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2014. PATYI András: Good Governance and Good Public Administration. In *Public Governance Administration and Finance Law Review in the European Union and Central Eastern Europe* 2016/1. sz. 1-14. o. PATYI András: Jó kormányzás, jó közigazgatás, jó állam és jó egyetem: A Nemzeti Közzolgálati Egyetem létrehozásának és működésének egyes vonatkozásai. In *Acta Humana* 2013/1. szám, 35-48. o. STUMPF István (szerk.): *Erős állam – alkotmányos korlátok*. Budapest, Századvég kiadó, 2014. G. FODOR Gábor – Stumpf István: A „jó kormányzás” két értelme. Avagy a demokratikus kormányzás programja és feltételei. In *Nemzeti érdek* 2007/3. szám, 76-94. o. ANDREWS, Matthew: *Good Government Means Different Things in Different Countries*. Harvard – John F. Kennedy School of Government, Faculty Research Working Papers, RWP08-068, 2007. GRAHAM, John – AMOS, Bruce – PLUMPTRE, Tim: *Principles for Good Governance in the 21st Century*. Ottawa, Institute on Governance – Policy Brief No. 15., 2003. FRIVALDSZKY János: Jó kormányzás a neokonzervatív/neoliberális korszak után: a közjóra irányuló szubszidiárius-relacionális kormányzás felé. In *Iustum Aequum Salutare* 2013/2. szám, 21-82. o. STUMPF István: Neoweberi állam és jó kormányzás. Avagy mit tennél, ha te volnál az állam? In STUMPF István (szerk.): *Erős állam – alkotmányos korlátok*. Budapest, Századvég kiadó, 2014, 97-133. o.

Ezeknek a szélsőséges és stigmatizáló magatartásoknak az eredője ugyanis közös: a 20. század történelmi borzalmai, a totalitarizmus tombolása¹⁰ és még inkább ezeknek a szisztematikus fel nem dolgozottsága, amelyen közel száz év múltán már túl kell lépünk annak érdekében, hogy valóban a jelen kihívásaival nézhessünk szembe és ne a múlt árnyaival viaskodjunk.

Ezt eddig talán a totalitárius borzalmat és az azzal szembeni hadakozás lezárását követő történelmi szituáció rövidege, vagyis a rendszerváltások kora és az azt követő bizonytalan nemzetközi környezet nem tette ezt lehetővé.

Ennek a történelmi szituációnak a súlyát és a sajátosságát elfogadva be kell azonban látnunk, hogy a totalitarizmus bukása is 'csak' egy epizód volt az emberiség történetében, ami a Szovjetunió megszűnésével sem a történelem végét nem hozta el, sem pedig a világbékét.

Időközben eltelt több mint negyed évszázad és a gazdasági, tudományos, technológiai fejlődés ellenére ki kell mondanunk, hogy továbbra is egy biztonsági kihívásokkal teli, bizonytalan világban élünk, ahol a védelem képességére pontosan azért kell a kellő figyelmet fordítanunk, hogy a fejlődés és felívelés a biztonság mindenkori szavatolása révén tovább folytatódhasson.

Európa határán az ukrán válsággal újra felütötte fejét a valós háborús fenyegetés, illetve a hibrid háború gyakorlatával egy még be nem látható nagyhatalmi szembenállás kialakulása. A Balkán tartós stabilitása, illetve az orosz geopolitikának, vagy az iszlamista szélsőségeknek való kitétsége még ma is nyitott kérdés, ami a társadalmi-gazdasági kitétség esetleges hirtelen romlásával éles fordulatokat is hozhat.

---

¹⁰ A totalitarizmus elmélete tekintetében lásd: ARENDT, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa kiadó, 1992. Cs. KISS Lajos: A totális állam elmélete és mítosza. In *Világosság* 2010. Ősz, 19-40. o. Cs. KISS Lajos: Totalitarizmus-tapasztalat külső és belső nézőpontból. In *Jog Állam Politika* 2013/4. szám 3-25. o.

A Közel-Keleten az Iszlám Állam előretörése, lehetséges új modellé válása, majd nemzetközi surlódások mellett 'szétkergetése' még teljességében nem azonosítható fenyegetéshullámot jelenít meg, aminek a hadműveleti sikereknek ítélt katonai lépések sem vetettek még véget, hiszen nem tudjuk pontosan, merre vannak az Iszlám Állam terroristái és jelentős anyagi javai. Emellett a Közel-Kelet tekintetében számot kell vetni azzal is, hogy a térségben jelentős a lehetséges újabb helyi háborúk kibontakozásának. Az is látható, hogy egy multipoláris hatalmi rend alakult ki, amelyben a régi-új regionális hatalmi erőközpontok geopolitikai egyetértése megbomlott.

Mindezek a fenyegetések egy rohamosan változó – és nem utolsó sorban totális, mindent átható és mindent érvényesülési körébe emelni képes – társadalmi és technikai környezetben mennek végbe. Előfeltevésként tehát kimondhatjuk azt is, hogy napjaink – totális – államát a 'totális háborút' – talán részint – felváltó 'totális biztonsági fenyegetések' megerősödött és megújult réme riasztja. Olyan fenyegetések, amelyek ha nemzetközi jogi értelemben nem is, de a reális valóságban túlnőnek a klasszikus háborús konfliktusokon, és a lehető legváratlanabb módon, számos-számtalan megjelenési formában tudnak támadást intézni mindaz ellen, aminek a védelme az állam legalapvetőbb hivatása.

„Ezek a változások egyértelműen jelzik, hogy az emberi kultúra az eddigiekben ismeretlen politikai tapasztalattal lett »gazdagabb«. A szociológiai társadalomelmélet képviselőinek kivételével általános egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy a történelmileg különböző változatokban megvalósult totalitarizmus alapvető strukturális kihívást intézett az euroatlanti kultúrkör társadalmaihoz. A kihívásban rejlő tartós fenyegetés a totalitarizmus-jelenség és -tapasztalat paradox jellegében rejlik: a saját belső nézőpontjukból ezek a rendszerek az érintett társadalom egyedül legitim (igazságos) politikai-állami integrációjának a megvalósítására tettek kísérletet, és nem tekinthetők pusztán történelmileg jól ismert »zsarnoki uralom« modern

formaváltozatának. Európa és a világ a második világháború utáni, majd ötvenéves korszakban is e totalitárius kihívás és fenyegetés árnyékában élt. A hidegháború lezárása, a kommunista világrendszer bukása nem jelentette azt, hogy a totalitarizmus strukturális alternatívája érvénytelenné, mint történelmileg aktualizálható lehetőség végérvényesen kizárhatóvá vált volna”¹¹ – írja Cs. Kiss Lajos a totalitarizmus vonatkozásában. Vajon a totalitarizmus ezen helyénvaló értelmezése – persze pillanatnyilag még klasszisokkal eltérően, de – nem tekinthető-e egy analógia alapjának az előttünk álló új típusú – totális – biztonsági fenyegetések tekintetében?

Ezen korszakos biztonsági kihívások kezeléséhez egyszerre kellenek a gyors, az egyes jogintézményekre vagy azok csoportjaira irányuló változtatások, valamint a rendszerszintű, a fegyveres védelem modelljét érintő reformok. Ez utóbbiakat pedig csak úgy tudjuk hitelesen megvalósítani, ha egyrésztől történeti, másrésztől átfogó elméleti vizsgálat tárgyává tesszük a fegyveres védelem kérdését is.

Ebben a vizsgálatban pedig meghatározó jelentősége lehet Carl Schmitt munkásságának is, hiszen úgy a politikai fogalmáról kialakított rendszerében, mint a partizán elméletéről¹² írott munkájában megjelenítette már a ma is élő kihívások kvintesszenciáját, valamint az állam lehetőségeit, illetve feladatait ezek vonatkozásában. A legégetőbb kortárs kihívásokra ugyanis Schmitt már a partizán elméletének kidolgozásakor – fél évszázada – felhívta a figyelmet. Az államok harcától, versengésétől elszakadó, illetve az államközi konfliktusok körében szándékosan a különállás látszatába burkolt új partizánság formái ugyanis már velünk élnek: ’kis zöld embereknek’, kiber-terroristáknak és kiber-bűnözőknek, iszlamista terroristáknak nevezzük őket, annak elfeledésével, hogy mellettük a klasszikus biztonsági kihívások is jelen vannak napjainkban, sőt ezek kombinálódnak is.

---

¹¹ Cs. Kiss Lajos i.m. (2013) 3. o.

¹² Lásd: SCHMITT, Carl i.m. (2002) 103-173. o.

Ezek tehát komplex, ha úgy tetszik totális biztonsági kihívást jelentenek számunkra, amelyek egyszerre teszik próbára a fegyveres védelem minden ágazatát, sőt még tágabban az állam védelmi funkciójának számos dimenzióját is, illetve a jogrendszer egészét a változó biztonsági kihívások kezeléséhez megfelelő, de egyben jogállami kialakításának kényszerével.

Az alábbi sorokban mindezekre figyelemmel a következő főbb vizsgálati kérdések határozták meg gondolkodásomat: (1) Miként értelmezendő a totalitás, mint 19-20. századi előzmény? (2) Hogyan kapcsolható a fegyveres védelemhez Carl Schmitt munkássága? (3) Beszélhetünk-e ma a totalitás megújulásáról, vagy kiteljesedéséről? (4) Felállítható-e egy gondolat kísérlet a totális biztonsági kihívásokkal szemben fellépni képes 'totális védelemről' és ha igen, annak milyen követelményeknek kell megfelelnie, milyen célokat kell szolgálnia?

2. A TOTALITÁS, MINT ELŐZMÉNY – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BIZTONSÁG DIMENZIÓJÁRA

Amikor az állam és a fegyveres védelem kérdéseit hozzuk összefüggésbe a totalitással, akkor rendszerint két huszadik századi – vagy legalábbis annak tartott – jelenség az, ami elsőként és domináns jelleggel az eszükbe jut. Az egyik a *totális háború*, a másik a *totalitarizmus*.

A politikatudományok és a jogtudományok művelői ezeket – sajnos nem ritkán erős kapcsolódással a totalitarizmushoz – még kiegészítik a *totális állam* toposzával, amit Carl Schmitt alkotott meg. Érdeemes azonban ezt a képzettársítást előbb rövid kritikai áttekintés tárgyává tenni és Schmitt toposzát külön a munkássága tükrében áttekinteni, majd pedig kiegészíteni annak érdekében, hogy a totalitás olyan jelentéséhez jussunk el ebben a viszonyítási szisztémában, amely közelebb áll a valósághoz és egyben a totalitás szó eredeti jelentéséhez is.

A *totális háború* tekintetében magától értetődő visszatükröződés az első és még inkább a második világháború. Ezek alapján lényegében azt mondhatjuk, hogy totális háborúnak az a fegyveres konfliktus tekinthető, amely

- a) földön, vízen és levegőben egyszerre zajlik,
- b) minden élő és élettelen erőforrást mozgósít és latba vet az ellenség teljes leküzdése érdekében,
- c) nulla összegű játszma elvén működik,
- d) elmossa a hátszág és a front közti, a civil és katonai, valamint a stratégiai- és a politikai-konspiratív közti határvonalat, valamint
- e) rendkívüli eszkalációs képességgel írható le.

A totalitás, mint előzmény különös tekintettel a biztonság dimenziójára

Ezt Erich von Ludendorff – a maga ideologikus beállítódásával – teljes mértékben visszatükrözte az „Apostle of the 'Total War'”¹³ című művében is,¹⁴ különösen amikor azt írta, hogy „A totalitárius háború [az], amely messze nem a katonai erőkre tartozik, hanem közvetlenül érinti a harcoss nemzetek minden egyes tagjának életét és lelkét [...] A totalitárius háború az általános sorozás bevezetésének, a növekvő népességnek és az új hadviselési eszközöknek a bevezetéséből adódik, amelyek folytán sokkal pusztítóbbá vált. A hadseregek háborúja meghaladottá vált, és az azt meghaladó totalitárius hadviselés intenzitást szerzett; a repülőgépek fejlődtek és erősödtek, és a repülőgépek ma nem csak bombákat, hanem pamfleteket és egyéb propaganda anyagokat dobnak le; a rádióknak köszönhetően a verbális propaganda [közvetlenül] az ellenségre száll. A [rég]i háború idején a hadseregek számos mérföldön túlnyúló elülső harctéren harcoltak, így az ellenségeskedések bizonyos mértékig érintették csak a polgári lakosságot, de ma azt lehet mondani, hogy a háború terepe kiterjed a harcoló nemzetek egészére. Nem csak a hadseregek, hanem a honi népesség is alanyává vált a háborús műveleteknek.”¹⁵

Ahhoz azonban, hogy ehhez a háborúhoz eljusson az emberiség, hosszú utat kellett bejárni, ha úgy tetszik, a két világháború közötti változásokon¹⁶ túlmutatva Carl von Clausewitztól Erich von Ludendorffig¹⁷ terjedőt. Beleértve ebbe azt is, hogy a korábbi korok

---

¹³ VON LUDENDORFF, Erich: Apostle of the 'Total War'. In *The Living Age* 1940/March 22-25. o.

¹⁴ Továbbá ugyanezzel a szemlélettel bontotta ki nézeteit a totális háborúról. Lásd: VON LUDENDORFF, Erich: *Der Totale Krieg*. München, Ludendorffs Verlag, 1935.

¹⁵ Erich von Ludendorff i.m. (1940) 22-23. o.

¹⁶ Ezek feldolgozásáról példaként lásd: CHICKERING, Roger (ed.): *The Shadows of Total War. Europe, East Asia, And the United States, 1919-1939*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003. SALLAGAR, Fredrick M.: *The road to Total War*. New York, Van Nostrand Reinhold Company. 1969.

¹⁷ Ezen – a katonai gondolkodás fejlődésére fókuszáló – gondolatmenet példájaként lásd: HONIG, Jan Willem: *The Idea of Total War: From Clausewitz to Ludendorff*. In *The Pacific War as total war: 2011 International Forum on War History*:

hagyományait követve a tudományos és technológiai fejlődést épp úgy 'hadrendbe kellett állítani' mint a különböző társadalmi feszültségeket és a politikai kultúra változásait.¹⁸

Az ideológiai túlfűtöttséget lehántva azonban, messze nem mondhatjuk, hogy a totális háború illetén felfogása, vagyis a klasszikus csatákban testet öltő európai háború meghaladása a 20. század vívmánya lett volna, hiszen Carl von Clausewitz elmélete az abszolút háborúról már jóval ezt megelőzően is egyértelművé tette az irányt, ahogy a totális háború értelmezése terén is vannak versengő tételek arra nézve, hogy mikortól is beszélhetünk totális háborúról.¹⁹ Ez az *első fontos kiegészítés* a totalitás és a múlt század megítélése tekintetében.

Clausewitz – a 18-19. század katonai gondolkodója – fő művében a háború meghatározásáról röviden azt mondja „a háború az erőszak alkalmazása, amelynek nincsenek határai; az egyik fél törvényt szab a másik számára, kölcsönhatás keletkezik, melynek fogalma szerint e tényezőnek a végletekig kell fokozódnia.”²⁰ Igaz ugyan, hogy célként az ellenség védekezésre képtelenné tételét jelöli meg, illetve a saját akarat ellenségre erőltetését, de ezt követően újra hangsúlyozza a végletekig történő erő kifejtés fontosságát²¹ és azt is hozzáteszi, hogy a háború sohasem elszigetelt esemény,²² hanem mindig valamely folyamat egyik állomása, vagy eredménye.

---

proceedings: September 14, 2011. Tokyo, National Institute for Defence Studies, 2012, 29-41. o.

¹⁸ Ezt már jóval a 20. század előtt Carl von Clausewitz úgy fogalmazta meg, hogy „Az erőszak a művészetek és tudományok vívmányaival vértezi fel magát, hogy szembeszálljon az ellene irányuló erőszakkal.” VON CLAUSEWITZ, Carl: *A háborúról*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2013, 39. o.

¹⁹ Példaként lásd: BLACK, Jeremy: *The Age of Total War, 1860-1945*. Westport-Connecticut-London Praeger Security International, 2006. FORESTER, Stig – NAGLER, Jorg (ed.): *On the Road to Total War. The American Civil War and The German Wars of Unification 1861-1871*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

²⁰ VON CLAUSEWITZ, Carl i.m. (2013) 41. o.

²¹ Vö.: VON CLAUSEWITZ, Carl i.m. (2013) 42. o.

²² VON CLAUSEWITZ, Carl i.m. (2013) 43-44. o.

A totalitás, mint előzmény különös tekintettel a biztonság dimenziójára

Ebben a kontextusban írta aztán Clausewitz, hogy „a fejlett népeknek a háborúja mindig egy adott politikai helyzetből indul ki, és csupán politikai indíték váltja ki. [...] A politika tehát átszövi az egész háborús tevékenységet, és folyamatosan hatást fejt ki rá, amíg azt a benne lévő robbanékony erők természete megengedi.”²³

Innen tehát már könnyen haladhatott tovább abba az irányba, amely a háború eszköz jellegét mutatta és ezáltal a háborút behelyezte a társadalom által determinált politikai térbe. Ezt jól mutatja Clausewitz azon megállapítása, miszerint a „háború tehát nem csupán egy valódi kaméleon, amely minden egyes konkrét esetben megváltoztatja valamelyest a természetét, hanem valamennyi megnyilvánulása szerint, a benne uralkodó tendenciák vonatkozásában egy rendkívüli hármasság is. Ez utóbbi azt jelenti, hogy: a) természetéből fakadó, veleszületett erőszakból, vak, természetes ösztönnek tekinthető gyűlöletből és ellenszenvből; b) valószínűség és véletlen játékból, amely a háborút szabad szellemi tevékenységgé teszi, és c) mint a politikai eszközének alárendelt természetéből tevődik össze, miáltal a háború a pusztá értelem hatalmába kerül. E három összetevő közül az első a nép, a második a hadvezér és hadserege, a harmadik a kormányzat felé fordul.”²⁴

Clausewitz felfogásában tehát egyértelművé vált az, hogy a háború egy komplex és bonyolult érdekharc egyik végletes stációja, amelynek vannak rendkívül sajátos jellemzői, de amely nem önmagában és önmagáért való, hanem a politikai akarat érvényesítéséért. Ez magában foglalja azt is, hogy ha politika elhagyja konvencionális kereteit és 'általános' eszközként kiterjeszti a fegyverek erejét azokra a területekre is, ahol korábban csak kivételesen engedett annak teret, akkor a háború leköveti ezt a döntést és akár totalizálódik is.

---

²³ VON CLAUSEWITZ, Carl i.m. (2013) 53. o.

²⁴ VON CLAUSEWITZ, Carl i.m. (2013) 55. o.

A totalitás, mint előzmény különös tekintettel a biztonság dimenziójára

Clausewitz sorainak bizonyos pontjait egyébként úgy is értelmezhetjük, hogy ezzel a lehetőséggel ő már számolt. A fentiekén kívül ezt leginkább az abszolút háborúról írott tétele tükrözi vissza, miszerint az „abszolút háborúban, ahol minden szükségszerű okokból történik és minden rész gyorsan kapcsolódik egymásba, ahol – ha szabad így mondanom – nem jön létre lényegtelen, semleges közbeeső tér, a háborút jellemző temérdek kölcsönhatás, az egymást követő ütközetek összefüggése és a tetőpont miatt, amellyel minden győzelem rendelkezik és amelyen túl már a veszteség és vereség birodalma következik, tehát a háború e természetes viszonyaiból adódóan csak egy eredmény létezik, a végeredmény. Egészen addig semmi sincs eldöntve, semmit sem nyertünk meg, semmit sem veszítettünk el. Ebben az esetben mindig azt kell mondanunk: a vége koronázza meg a munkát. E szerint az elképzelés szerint tehát a háború oszthatatlan egész, amelynek tagjai (az egyes sikerek) csak a nagy egész vonatkozásában értékesek.”²⁵

Azzal ugyanis, hogy a háborút a politika eszközének nyilvánította, majd az abszolút háborút a végeredmény által meghatározottnak minősítette, Clausewitz a végletekig fokozódó és az ellenséget letörő erőkifejtés tételével párosulva már előre vetítette egy új korszak háborúját, amihez 'csak' az kellett, hogy a háború alanyi köre – ahogy Ludendorff később megfogalmazta – kiterjedjen a haderőkön kívüli személyi körre is.

Ennek az előzményei a partizán elméletében éppen úgy megjelennek Carl Schmittnél, mint abban a gyarmatosító birodalmak által meghonosított, majd később szinte minden nagyhatalom által alkalmazott eszközben, amit az internálás intézménye és a táborosítás²⁶ általi megsemmisítés jelentett a 19-20. században.

---

²⁵ VON CLAUSEWITZ, Carl i.m. (2013) 641. o.

²⁶ A tömegek halálával járó táborosítás kérdésköréről lásd: KOTÉK, Joël – RIGOULOT, Pierre: *A táborok évszázada – Fogva tartás, koncentráció, megsemmisítés – A radikális bűn száz éve.* Budapest, Nagyvilág kiadó, 2005. PÁPAY György: Joël Kotek

A *totalitarizmus* tekintetében azt mindenképp fontos rögzíteni, hogy bár a totalitárius eszmék és diktatúrák az emberi civilizáció elembertelenedő hatalomgyakorlásának eddig ismert kicsúcsosodásait jelentik, azok mégsem a semmiből érkező jelenségként, vadhajtásként értelmezendők, hanem a korábbi elnyomó hatalomgyakorlás kiteljesítéseként, amely bectelen nászra lépett a politika tömegesedésében és a tömegek irányíthatóságában rejlő lehetőségekkel, valamint az irányítást támogatni képes technológia-fejlődéssel, illetve a propaganda gyűlöletkeltő lehetőségeivel.²⁷

Ha ehhez hozzátesszük azt, hogy a totalitárius diktatúrák ideológiai alapját olyan korábban üldözött, illegalitásba szorított mozgalmak teljesítették ki, amelyek megismerték a hatalom elnyomó eszközeinek mindegyikét, akkor nem meglepő, hogy Francois Furet – Quinet gondolatait citáló – megállapítása messze nem a francia forradalomra értelmezhető talán a legjobban, hanem a 20. század borzalmaiban teljesebben igazán. Furet szerint ugyanis „...A forradalom a terror fázisában, az abszolutizmus önkényuralmi gyakorlatát veszi elő a közjó bevált ürügyével, amely már az abszolút monarchia idején is jó szolgálatokat tett. Az örökös haladéktalanul az ő helyébe lép: Robespierre személyében Richelieu születik újjá.”²⁸

– Pierre Rigoulot: A táborok évszázada. In *Szépirodalmi figyelő* 2006/1. szám, 144-145. o. PELLE János: A század botránya. Joel Kotek – Pierre Rigoulot: A táborok évszázada. In *Hitel* 2006/12. szám, 126-128. o. FARKAS Ádám: Gondolatok a táborok évszázada kapcsán. In *Jog Állam Politika* 2013/3. szám, 149-155. o.

²⁷ Ezen jellemzők megalapozásául példaként lásd: ARENDT, Hannah i.m. (1992), KERSHAW, Ian: *A Hitler-mítosz - Vezérkultusz és közvélemény*. Budapest, Kortina Kiadó, 2003. KERSHAW, Ian – LEWIN, Moshe: *Sztálinizmus és náciizmus - diktatúrák összehasonlítása*. Szeged, Szukits Kiadó, 2005. SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. GREGOR, A. James: *Marxism, Fascism and Totalitarianism. Chapters in the Intellectual History of Radicalism*. Stanford, Stanford University Press, 2009. GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila: *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008. ROBERTS, David D.: *The Totalitarian Experiment in Twentieth-Century Europe. Understanding the Poverty of Great Politics*. New York, Routledge, 2006.

²⁸ FURET, Francois: *A forradalomról*. Budapest, Európa kiadó, 2006, 12. o.

A totalitás, mint előzmény különös tekintettel a biztonság dimenziójára

A totalitarizmusban azonban a forradalmi változás a terror fázisát permanens eszközzé teszi, vagyis a hatalomgyakorlás immanens részévé emeli, ezzel pedig tovább is viszi a korábbi elnyomó hatalom gyakorlatát. Ez is egy *fontos kiegészítés* a totalitáshoz kötött 20. századról kialakított képhez.

A totalitarizmus tehát a hatalom megszerzésének és megtartásának az az embertelen és gyalázatos megnyilatkozása volt, amely kiteljesítette és az államon befelé fordította a politika azon hatalommegtartó lépéseit, amit korábban Clausewitz az abszolút háború és a végtelenségig történő erő kifejtés tételeivel megelőlegezett.

A totalitarizmus az ideológiai gyűlöletkeltés politikájára építve azonban felhasznált minden eszközt a végcél elérése érdekében, beleértve ebbe a technológia fejlődés használatba vételét, az állami erőszakszervek politikai használatát és átpolitizálását, a kapitalista gazdaság törvényszerűségeinek alkalmazását, a propaganda útján történő államilag monopolizált véleményformálást, valamint a társadalmi feszültségek és a társadalmi félelem vegyítését. Azt is mondhatnánk, hogy a totalitarizmus egy állandó – mitizált és homályos kontúrú – ellenségkép mellett lényegében állandósítja az abszolút háború tételét a mindennapi hatalomgyakorlásban éppúgy, mint a tényleges államközi hadviselésben.

Innen juthatunk el a totalitás – mint előzmény – harmadik terepéhez, *a totális államhoz és a mögötte meghúzódó totális társadalmi és gazdasági változásokhoz*, megelőlegezve ezzel részint a Carl Schmitt munkásságára kitekintő következő alcímet. A totalitás mint előzmény a kortárs biztonsági kihívások vonatkozásában ugyanis csak akkor értelmezhető, ha a fenti okfejtésbe a totális állam értelmezését is beemeljük, vagyis az intézményesült politikai keretek változását, amelyből aztán a totalitarizmus torzszüleménye is megszülethetett, igaz meglátásom szerint nem szükségképpen következményként és főleg nem a totális állammal azonosítható, annak szinonimájaként tételezhető jelenségként.

A totalitás, mint előzmény különös tekintettel a biztonság dimenziójára

A Carl Schmitt által meghatározott totális állam modellje a történeti fejlődés eredményeként a 19. század végére, illetve a 20. század elejére kialakuló államot jelenti, mely a központosító és professzionizálódó abszolutista államban gyökerezik, s amely felváltja a korábbi cenzusos, klasszifikáló és társadalmi részrendszereket lehatároló sémákat.

A totalitás eléréséhez azonban szükség volt a társadalmi változások mellett a tudomány és technológia fejlődésére. Különösen a közlekedés és a kommunikáció robbanásszerű fejlődésének megindulására és tömegesedésére, valamint a kapitalista világrendszer globális kiterjedésének felívelésére. Ez egy másik *fontos kiegészítés* a totalitás gondolatához. Ezek a körülmények ugyanis a totalitás más-más dimenzióit hozták, és a világot elkezdték a valódi globalitás állapotába juttatni, lehetővé téve az érdekek irányultságának és érvényesítésének a kiterjesztését a glóbusz egészére.

Az új és totális állam tehát, amit Carl Schmitt leírt, nem jöhetett volna létre anélkül, hogy az általa megfogalmazott 'politikai' mindenre történő kiterjedésének ne adott volna táptalajt az emberi viszonyokat is megváltoztató technikafejlődés, vagy épp a világot behálózó gazdasági érdektörekvések és vele a legtöbb viszony gazdasági 'beárazhatósága'.

Innen nézve talán könnyebben érthető, amikor Carl Schmitt úgy foglalja össze a totális állam lényegét, mint amiben „az állam és társadalom kölcsönösen áthatják egymást, s minden eddig államinak számító ügy társadalmivá, és megfordítva, minden eddig »csak« társadalminak számító ügy államivá válik, miként az egy demokratikusan szervezett közösségi szervezetben szükségszerű módon bekövetkezik.”²⁹ Ez azonban csak a kezdet, hiszen ahol minden államivá válhat, ott az állam működését determináló 'politikai' terjed ki mindenre.

---

²⁹ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 16. o.

A totalitás, mint előzmény különös tekintettel a biztonság dimenziójára

Amikor tehát a totális állammal az a demokratizálódó modern nemzetállam áll előttünk, amely még együtt kell, hogy éljen a dinasztikus birodalmakkal és birodalmi gondolattal, de amely egyben élő ellenvetés a birodalmisággal szemben, akkor azt is fontos látni, hogy a mindent államivá és ez által politikáivá tevő változás azt is jelenti, hogy az érdekérvényesítés kompetencia-horizontja is mindent áthatóvá válik.

Látni kell azt is, hogy ezen állam totalitása abban rejlik, hogy „az eddig »semleges« területek – vallás, kultúra, képzés, gazdaság – megszűnnek »semlegesnek« lenni a nem-állami és nem politikai értelemben. [...] A totális államban ennek következtében minden – legalábbis lehetőség szerint – politikai, és az államra való hivatkozás már nem képes arra, hogy a »politikai« speciális megkülönböztető ismertetőjegyet megindokolja.”³⁰ Ez a változás egyértelmű következménye volt a politika tömegesedésének, demokratizálásának, amire felhajtó erőként hatott a globális gazdaság jelentette migrációs hatás épp úgy, mint a tömegeket megszólítani és megmozdítani képes technikafejlődés, vagy épp a politikai mozgalmak sokszínűvé válása és a társadalom minden szintjére kiterjedő visszatükröző képessége, mely utóbbi már önmagában is bevont a politikai erőterébe olyan szférákat, amelyek korábban kívül estek azon.

Fontos azt is leszögezni, hogy az állam a maga hatalom- és modellváltásaival – mint akció – szükségképpen ugyanazon mozgáspályát járta be, mint a hadviselés – mint reakció –, vagyis, hogy modern fejlődése az abszolutizmus centralizációjával vette igazán kezdetét, majd a nemzetivé válással és demokratizálódással szerzett tömegbázist és korábban nem látott hatásteret, s végül a 20. század elejére egy új, széleskörű, mondhatni mindent áthatni képes, tehát totális modellben teljesedett ki.

Ennek a totalizálódásnak azonban megvannak a kísérő jelenségei is, ott ahol a megújuló – totális – hadviselés a szárnyait bontogatta. Ezen

---

³⁰ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 16. o.

A totalitás, mint előzmény különös tekintettel a biztonság dimenziójára

kísérő jelenségek, vagy ellenhatások egyik legjelentősebbike a partizán jelensége, amelyet már maga Carl Schmitt is elemzés tárgyává tett. Vagyis már itt le kell szögezni, hogy a partizán és az anarchista – később a gerilla, majd a terrorista – jelensége épp úgy történeti termék, mint maga a totális állam, sőt azt is ki kell mondani, hogy a partizán jelensége oksági összefüggésben áll az európai államfejlődés hatalomtörténetével, amelyből az abszolút, a gyarmati, majd a totális háború és a totális állam is kialakult. Mint ilyen, a totalitás tehát értelemszerűen nem váratlanul robbant ki a történelem szövetéből, hanem szintén egy hosszú és komplex fejlődés eredménye volt, amit fontos lenne részletező, multidiszciplináris elemzés tárgyává tenni.

A totális államban – melyben az abszolutisztikus alapokon fejlődve adott egy teljesen új, képzett, állandó, fegyveres intézményeiben is erős állam-apparátus – tehát szinte minden kérdés potenciálisan politikai, amivel azonban jelentősen kiszélesedik az állami beavatkozás terrénuma is a belső és a külső viszonyok tekintetében egyaránt. Ahogy Schmitt írja: „A totális állam létezik. [...] A totális állam formulája mögött tehát az a helyes felismerés rejtőzik, hogy a mai állam roppant intenzitású új hatalmi eszközökkel és lehetőségekkel rendelkezik, melyek horderejének végső jelentőségét és következményeinek hatását egyelőre aligha sejtjük, mert szókincsünk és képzeletvilágunk mélyen a XIX. században gyökerezik. Ebben az értelemben a totális állam egyidejűleg különlegesen erős állam. [...] Egy ilyen állam semmiféleképp nem engedi, hogy az államon belül államellenes, államot korlátozó vagy államot szétforgácsoló erők keletkezzenek. [...] Egy ilyen állam képes különbséget tenni barát és ellenség között. Ebben az értelemben, mint mondtuk, minden valódi állam totális állam...”³¹

---

³¹ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 222-223. o.

*

A totalitás mint előzmény tekintetében rögzíteni kell tehát, hogy az állam, a hatalomgyakorlás és a hadviselés totalitásba fordulása egy a 20. századra felerősödő történelmi fejlődés eredménye volt, mely a fenti szférák kölcsönhatására épp úgy épült, mint a tudományos és technológiai fejlődésre, valamint a kapitalista gazdaság globalizálódásában rejlő totalitásra.

Ennek a totalitásnak azonban számos olyan hatása is volt, amely tovább gondolásra érdemes a tapasztalatok mellett is, hiszen a Carl Schmitt által megfogalmazott totális állam vonatkozásában azt is látni kell, hogy a szférák határának elmosódása egyértelműen kiterjedhetett más viszonyokra is, így például a biztonsági kihívásokra is. Ennek lehet egyik támasza Carl Schmitt partizánelmélete, amelytől aztán tovább is gondolhatjuk a huszadik század második felének és a huszonegyedik század első évtizedeinek fejleményeit a totalitás aspektusában.

Ha ugyanis a totális háború kilép a hadviselés korábbi medréből és elmossa a határokat, valamint a totális államban elvész a politikai-állami szempontból semleges szférák semlegessége, akkor a legitim fizikai erőszak monopóliuma által kezelendő fenyegetések miért maradtak volna meg korábbi jól szeparálható és kategorizálható medrükben, illetve az államok érdekharca miért maradt volna a klasszikus államközi konfliktusok és a 'hírszerzési háború' terepén?

3. A TOTÁLIS ÁLLAMTÓL A PARTIZÁN ELMÉLETÉIG: KITEKINTÉS CARL SCHMITT MUNKÁSSÁGÁRA A TOTÁLIS BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK KAPCSÁN

A totalitás kérdésének jelen vizsgálatában – ahogy ezt már korábban megelőlegeztem – nélkülözhetetlen szereplő a maga eredetiségében, sokrétűségében és vitatottságában az a 20. századi gondolkodó, aki a totális állam tételét kidolgozta, és aki a politikai fogalmával egy újólag ható megközelítést adott a politikának, miközben jelentős alkotmányjogi és nemzetközi jogi munkákat is köthetünk hozzá. Carl Schmitt már a totális állam toposza miatt kiérdemli jelen téma kapcsán a megkerülhetetlenséget. Ha azonban ehhez hozzá vesszük élete és személye sajátosságait, valamint azt a komplex és reflexív szemléletet, ami meglátásom szerint munkásságából – a náci éveket leszámítva – sugárzik, akkor úgy vélem érthető lesz, hogy erre a szemléletére van szükség a totalitás tovább gondolkodáshoz.

„Carl Schmitt nem hagyja nyugodni az utókort sem, és értelmezői között valóban igazi schmitti világ, barátok és ellenségek konfliktusa alakult ki. Nietzsche és Heidegger mellett minden bizonnyal az egyik legeredetibb és legtöbbet idézett német szerző, aki bár élete majdnem felét – egy hároméves náci kitérő miatti büntetésként – visszavonultságban élte le, mégis jelentősen hatott a bal- és jobboldali gondolkodókra egyaránt. A német konzervatív alkotmányjogászoktól a francia antiliberalis szélsőjobboldaliakon át a kelet-európai nemzeti-konzervatív rendszerekig, amint a neokonzervativizmus híveitől annak legádázabb ellenfeleiig, Schmitt hatása óriási. Mindenütt ott van, mert elméleteiben – amelyek amúgy egyetlen könyvében sem álltak össze németes precizitású rendszerekké – megsejtet valamit a

politikából...”³² – írja Techet Péter a Carls Schmitttel, mint szellemi kalandorral foglalkozó kötete bevezetőjében. Ez az összefoglalás mutat rá a lényegi kapcsolódási elemre az előző alcímben fejtegetett kérdésekkel, nevezetesen, hogy Schmitt a maga egyediségében, egy bűnöktől sem mentes, majd egy évszázados életút során sejtetett meg különböző komoly összefüggéseket a politikából, amely mint láttuk áthatja a totalitás korát, vagyis napjainkban is hasznosítható.

A náci-fiaszkó jelentőségét – vagy olvasatában inkább a 20. századnak való kitettségét – egyébként Carl Schmitt sem vitatta el, igaz ezt is a maga módján, sejtetve és a politikai befolyásolási hajlamát tükrözve fejtette ki az *Ex Captivitate Salus*-ban. Ahogy ő írta: „Tanárként és kutatóként két jogtudományi területen vagyok otthon: a nemzetközi jogban és az alkotmányjogban. Mindkét tárgy a közjoghoz tartozik. Az e területeken való munkálkodás a szó legerősebb értelmében véve nyilvános tevékenység. Bel- és külpolitikai horderejű kérdéseket érint mindkét diszciplína. Éppen ezért van közvetlenül kitéve a politikum [das Politische] veszélyeinek. E tárgykörök jogásza nem tud kitérni eme veszély elől, még úgy sem, hogy a tiszta pozitivismus nirvánájában tűnik el. Legföljebb mérsékelheti a veszélyt, amennyiben is történeti vagy filozófiai védelmi színezettel bíró félreeső területeken marad meg, vagy a fenntartások palástolások művészetit fejleszti tökélyre.”³³

A kötetből azonban az is kiderül, hogy még ’számkivetettségében’ is élénk tudományos érdeklődés tárgya maradt egyedi megállapításai és munkássága miatt, s a személyét körül lengő titokzatossággal maga is tisztában volt. Ezt a jellemzőt az utókor is hangsúlyozza róla egyébként, igaz vannak, akik inkább az újrafelfedezésének tulajdonítják sikere igazi kulcsát. „Habár Schmitt kétségtelenül erőteljes személyiség volt, a ma Európában tapasztalható

---

³² TECHET Péter: *Carl Schmitt. Egy szellemi kalandor*. Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2013, 5-6. o.

³³ SCHMITT, Carl: *Ex Captivitate Salus*. Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2010, 37. o.

ázsióját könyveinek újrafelfedezése alapozta meg fokozatosan. Raymond Aron megingathatatlanul meggyőződéses liberális gondolkodó volt. Miután találkozott Schmitt-tel, hébe-hóba váltottak egy-egy levelet. Aron a visszaemlékezéseiben (Mémoires) a Max Weber örökségét továbbvivő nagy társadalomfilozófusnak nevezi. Alexandre Kojève, az orosz filozófus az 1930-as években Hegelről tartott előadásokat Párizsban, amelyeket vezető francia gondolkodók is látogattak. Kojèvea hatvanas években járt Plettenbergben, és azt mondta ismerősének, hogy »Schmitt az egyetlen ember, akivel Németországban érdemes szót váltani«. Jacob Taubes, a zsidó teológia tekintélyes professzora, akit némi titokzatosság vett körül, azt állította, hogy az antiszemita Schmitt és Heidegger korunk legfontosabb gondolkodói között foglalnak helyet.»³⁴

Adódhat a kérdés, mi is az a szemléleti sajátosság, amivel ezt a fajta hányattatott mégis elismert sorsot kivívhatta magának Carl Schmitt?

Elméletei rendszerré nem álltak össze, ahogy Techet Péter írta, bár sejtetései eredetiségéhez és például a politikairól alkotott elméletének újszerűségéhez nem fér kétség. Önmagában azonban ez még feltehetően kevés lett volna. A válasz ugyanis talán pontosan ott rejtőzik, ahol számos gondolatának a mai aktualitása is meghúzódik, s amit ő maga az *Ex Captivitate Salus*-ból való fenti idézetben is kiemelt, a valósághoz-kötődésben és a reflexivitásban. Karácsony András megfogalmazásában ezt úgy ragadhatjuk meg, hogy „Schmitt gyakorlati orientáltságát mutatja, hogy elsősorban nem az európai szellemtörténet nagy gondolkodóival történő végtelen dialógusba akart bekapcsolódni, hanem konkrét problémákkal szembesült, s ezek értelmezése, fogalmi megragadása érdekében mozgósította – egyébként hihetetlenül széles körű – gondolkodástörténeti ismeretanyagát. [...] Olyan gondolkodó volt, aki nemcsak originális felismerésekre vezetően mozgatta, kezelte a gondolkodástörténeti hagyományt, hanem ezek a

---

³⁴ LILLA, Mark: *A zabolátlan értelem*. Budapest, Európa kiadó, 2005, 79-80. o.

felismerések, gyakorta provokatív formában megfogalmazott tételek, a mai napig szellemi muníciót adnak a mi korunk értelmezéséhez. A mi korunk nem a Schmitt által megélt időszak. Utolsó elemzése óta sok- és újféle tapasztalattal szembesülhettünk [...] És most is olvassuk Schmittet, mert kérdései, meglátásai előrenyúlnak az időben. Röviden: aktuálisnak érezzük, és ez a klasszikusok sajátja.”³⁵ Ez a kulcs Carl Schmitt fontosságához, s a jelen elemzésben megjelenő oszlopos szerepe azt hiszem egy újabb adalékkal gazdagíthatja az időben előrenyúló meglátásai körét, s vele aktualitását és klasszikusi minőségét.

A politikai fogalma mellett a legalitás és legitimitás³⁶ kérdéseiről, a politikai teológiáról³⁷, vagy épp a föld új nomoszaról³⁸ alkotott nézeteivel Carl Schmitt számos ponton közvetve-közvetlenül érintette a fegyveres védelem kérdését. Ezek közül azonban ehelyütt csak azok kiemelésére szorítokozom, amelyek – az eddig megismert munkásságból – a legmarkánsabban kapcsolódnak a fegyveres védelem kérdéséhez és különösen a változó biztonsági környezetünk értelmezéséhez.

Carl Schmitt a politikai fogalmában írja: „egy normális állam teljesítménye mindenekelőtt abban áll, hogy az államon és területén belül létrehozza a teljes megalégedettséget, fenntartja a »nyugalmat, biztonságot és rendet« és ezáltal normális helyzetet teremt...”³⁹ Vagyis Carl Schmitt szerint az állam legalapvetőbb feladata a nyugalom, a

---

³⁵ KARÁCSONY András: *A jogtudomány teológusa. Carl Schmitt politikai teológiája*. Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2016, 79-80. o.

³⁶ Lásd: SCHMITT, Carl: *Legalitás és legitimitás*. Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2006.

³⁷ Lásd: SCHMITT, Carl: *Politikai teológia*. Budapest, ELTE ÁJK, 1992. SCHMITT, Carl: *Politikai teológia II. Legenda minden politikai teológia elintézéséről*. Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2006.

³⁸ Lásd: SCHMITT, Carl: *A föld új nomosza*. Pongrácz Alex blogja - Merjgondolkodni.wordpress.com. (<https://merjgondolkodni.wordpress.com/2017/07/30/carl-schmitt-a-fold-uj-nomosza-1955/>, letöltve: 2017.12.23.)

³⁹ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 31. o.

biztonság és a rend fenntartása. Ezt erősíti az államok alkotmányos védelmi kötelezettségének elfogadottá válása és a nemzetközi közösség ennek kikényszerítésére vagy kiváltására irányuló több törekvése is a humanitárius intervenciótól a védelmi felelősség elvéig. Ez a kitétel a külső és belső viszonyokban egyaránt értendő, hiszen a totális államban megszűnik a semleges semlegesnek lenni és a totalitás tovaáradásával új típusú – pontosan nem klasszifikálható – biztonsági kihívások jelentkeznek. A schmitti kitételben pedig feltehetően okkal nem szerepel korlátozás. Carl Schmitt nem bontotta alá ezt a védelmi kötelezettséget az államközi és a belső viszonyokra, hanem ha úgy tetszik 'totális', minden a nyugalmat, rendet, biztonságot fenyegető kihívásra kiterjesztette. Ezt a szemléletét elméletei közül a totális állam meghatározása mellett a barát-ellenség felosztás és a jus belliről leírt gondolatok is megerősítik.

„A specifikus politikai megkülönböztetés, melyre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetők, a barát és ellenség megkülönböztetése.”⁴⁰ – írja Schmitt a politikai fogalmának egyik alapvetéseként, melyben rögzíti beállítódását, hogy a politikai terepében, ahol a totális állammal megszűnt a semleges semlegesnek lenni, nincsenek köztes lehetőségek, hanem e két kategória közti vagylagosságban lehet gondolkodni. Ezt persze ki is bontja aztán: „A barát és ellenség megkülönböztetésének az az értelme, hogy megjelölje az összekapcsolódás vagy szétválás, az egyesülés vagy felbomlás intenzitásának legvégső fokát; elméletileg és gyakorlatilag fennállhat anélkül, hogy egyidejűleg mind ama erkölcsi, esztétikai, gazdasági, vagy más megkülönböztetéseket alkalmazni kellene. A politikai ellenségnek nem szükséges erkölcsileg rossznak, nem szükséges esztétikailag rútnak lennie; nem kell gazdasági versenytársként fellépnie, és talán akár előnyösnek is tűnhet üzletet kötni vele. Az ellenség éppen a másik, az idegen, és lényegéhez elegendő, hogy különösen intenzív értelemben egzisztenciálisan valami

---

⁴⁰ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 19. o.

más és idegen, úgy hogy szélsőséges esetben konfliktusok lehetségesek vele, melyek nem dönthetők el sem előzetesen meghozott általános normatív szabályozással, sem a konfliktusban 'rész nem vevő' és ezért pártatlan' harmadik ítéletével. [...] A szélsőséges konfliktushelyzetet csak maguk a résztvevők tudják egymás között feloldani; nevezetesen mert minden résztvevő egyedül maga döntheti el, hogy az idegen más- léte a konkrétan fennforgó konfliktushelyzetben az egzisztencia saját fajtájának tagadását jelenti-e és ezért az idegent elhárítja vagy harcban legyőzi, hogy megőrizze az élet saját, létszerű fajtáját.”⁴¹

A barát-ellenség felosztásban tehát a végső fok a létharc eshetősége, de ez nem a kizárólagos formája a barát-ellenség felosztásnak. Visszaidézve a fentieket, ez a felosztás kapcsolódik az érdekek védelmének és előmozdításának azon politikai logikájához, ami arra vitte Clausewitz gondolatait, hogy a háborút a maga összes sajátképűségével és törvényszerűségével beemelje a politika eszközparkjába és viszonyítási rendszerébe. Ezt a megállapítást – persze fordított éllel – Schmitt is megteszi, mikor a háborút mint az ellenségesség megjelenési formáját értelmezi és azt mondja „az ellenség tehát nem versenytárs vagy ellenfél általában. Az ellenség nem is magánellenfél, akit ellenszenvézésektől vezérelve gyűlölnék. Az ellenség csupán az embereknek legalább eshetőlegesen, azaz reális lehetőség szerint harcoló összessége, amely egy éppen ilyen összességgel áll szemben.”⁴² Az ellenség tehát az, aki végső soron magában hordozza a harc reális lehetőségét.

Ennél azonban a háború több és másabb Carl Schmittnél, akiből ezen a ponton szólalt meg a nemzetközi jogász a politika elemzője ellenében. A háború kapcsán ugyanis a következőket írja: „A háború szervezett politikai egységek közötti fegyveres harc, a polgárháború fegyveres harc egy (ezáltal azonban problematikussá váló) szervezett egységen belül.[...] A katonai harc mint olyan, önmagában szemlélve

---

⁴¹ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 19. o.

⁴² SCHMITT, Carl i.m. (2002) 20. o.

nem a »politika más eszközökkel történő folytatása«, ahogyan Clausewitz híres mondását többnyire helytelenül idézik, hanem mint háború rendelkezik a maga saját stratégiai, taktikai és egyéb szabályaival és nézőpontjaival, amelyek azonban összességükben előfeltételezik, hogy már megvan a politikai döntés arról, ki az ellenség.»⁴³ Itt tehát összeér a normális helyzet szavatolása, a barát-ellenség politikai felosztása és a háború megvívásának joga Carl Schmittnél.

A jus belli kapcsán ezekre figyelemmel úgy fogalmaz, hogy „az állam mint mértékadó politikai egység rendkívüli jelentőségű jogosultságot összpontosított magánál: a lehetőséget, hogy háborút folytasson és ezzel nyíltan az emberek élete felett rendelkezzen. A jus belli tehát egy ilyen rendelkezést tartalmaz, kettős lehetőséget jelent: azt, hogy a saját néphez tartozóktól megköveteljék a halálra és ölésre való készenlétet, és azt, hogy az ellenség oldalán álló embereket megöljék.»⁴⁴

A politikai fogalmáról írt munkájában azonban a jus belli nem tűnik élesen és következetesen nemzetközi jogi, tehát államközi viszonyokra értendő fogalomnak, sokkal inkább a barát-ellenség viszony végletessé fordulásával együtt járó állami jogosultságnak. Ezt a partizán elméletével is megerősíti, melyből ehelyütt az államközi hadakozástól való elmozdulást fontos kiemelni, amit ő a következőkkel fogalmazott meg: „1914-ben Európa népei és kormányai valóságos ellenség nélkül szédültek bele az első világháborúba. A valóságos ellenségesség csak magából a háborúból keletkezett, amely az európai nemzetközi jog konvencionális államok közötti háborújaként kezdődött és a forradalmi osztályellenesség világméretű polgárháborújával végződött. Ki fogja megakadályozni, hogy ezzel analóg, de végtelenül felfokozott módon váratlanul létre ne jöjjenek az ellenség új fajtái,

---

⁴³ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 22-23. o.

⁴⁴ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 31. o.

melyek végbemenetele egy új partizánság nem várt megjelenési formáit hívják majd életre?”⁴⁵

Ha innen visszatérünk a normális helyzet szavatolásához, akkor az már evidencia, hogy a totális államnak olyan képességeket, struktúrát és mozgásteret kell kialakítania, amelyek alkalmassá teszik arra, hogy a nyugalom, a biztonság és a rend garantálására a lehető leghatékonyabb eszközökkel tudjon törekedni minden ellenséggel szemben, függetlenül attól, hogy leírható-e a klasszikus államközi konfliktusok keretrendszerében vagy sem. Ennek Schmitt számára az egyik alapvető eleme, hogy az „államon belüli megbékélésnek ez a szükségszerűsége kritikus helyzetekben ahhoz vezet, hogy az állam mint politikai egység, ameddig fennáll, önmagától határozza meg a 'belső ellenséget'.”⁴⁶ A barát-ellenség elkülönítés végfokában pedig a legitim fizikai kényszer Max Weber által meghatározott monopóliumát is latba kell vetnie az államnak, s a barát-ellenség bipolaritás alapján minden vele szemben lévő fellépést illegitim fenyegetésnek, ha az erőszakos, akkor illegitim és ellenséges erőszakformának kell minősíteni, s akár a jus belli eszközével is felszámolni a normális állapot érdekében.

A megfelelő képességek, struktúrák és keretek kialakításának egyértelmű folyamánya azonban a fentiek alapján, hogy az állam köteles ezeket időről-időre felülvizsgálni és szükség szerint fejleszteni, hiszen a nyugalom, a biztonság és a rend tartalma történelmi szituációkhoz kötött és viszonylagos. A viszonylagosság alapja, hogy a biztonságot meghatározó körülmények egyike sem vonható ki a történelem dinamikájából, vagyis minden technikai, társadalmi, geopolitikai változás hatást gyakorol a biztonság lényegére, amit az államnak a védelem tekintetében is le kell követnie, vagy amire proaktív módon fel kell készülnie, hiszen a totalitás államában semmi sem semleges.

---

⁴⁵ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 162. o.

⁴⁶ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 31. o.

Innen már Schmitt elméleteit is csak egy lépés választotta el attól, hogy a mai biztonsági kihívásokhoz közvetlenül használható receptúrát adjanak, hiszen a világ amiben élt, igaz messze más rendben, de ismerte az aszimmetrikus háborút és annak az államközi viszonyok közül kilépő hatásait is. Ennek klasszikus példáját adták Schmitt osztályozásában a gyarmati háborúk, s ezekre válaszul a partizánság, melyet a partizán elméletében, a későbbi gerillákra, majd terroristákra és kis zöld emberekre is sok ponton használható, tehát a jövőbe mutató módon dolgozott ki.

Ahogy ő írta: „A partizánsággal összefüggésben különösen fontos a háború két, a partizánsággal bizonyos értelemben rokon fajtája: a polgárháború és a gyarmati háború. A jelenkor partizánságát tekintve ez az összefüggés éppenséggel specifikus. [...] A nyílt polgárháború fegyveres felkelésnek számított, amelyet a rendőrség és a reguláris hadsereg csapatai ostromállapot segítségével vertek le, amennyiben a felkelés nem vezetett a felkelők hadviselő félként való elismeréséhez. Az európai nemzetek, mint Anglia, Franciaország és Spanyolország hadtudománya nem vesztette szem elől a gyarmati háborút. Ám mindez nem kérdőjelezte meg a reguláris államháborút, mint klasszikus modellt. Ehelyütt Oroszországot kell különösképpen megemlíteni. Az orosz hadsereg végig a 19. század folyamán sok háborút vívott ázsiai hegyi népekkel és soha nem korlátozódott olyan kizárólagosan a reguláris hadsereggel folytatott háborúra, mint ahogyan ezt a porosz-német hadsereg tette. Ezen kívül az orosz történelem ismeri a napóleoni hadsereg ellen vívott őseredeti partizánharcot is.”⁴⁷

Látható tehát, hogy a partizán jelensége nála még igazából a polgárháború és a gyarmati háború idején teljesedett ki, hiszen ekkortól a gyarmati seregekkel szemben irreguláris, a klasszikus háború színtereitől távol maradó és a polgári lakosság által támogatott partizánok vették fel a harcot a gyarmati erők ellehetetlenítése és demoralizálása érdekében. Ez egy jelentős epizód a hadakozás

---

⁴⁷ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 109-110. o.

totalizálódásában is, hiszen a polgári lakosság támogatása szükségképpen a háború alanyává tette magát a polgári lakosságot is.

E lépésnél azonban rá kell világítani arra, hogy az államok és hadseregek a szimmetrikus hadviselésben ismeretlen – mára a gerilla és terrorista címkék alatt sokrétűvé váló és megerősödött – formák egyike, a partizán⁴⁸ harcmodor miatt is léptek erre az útra. A partizán jelensége talán mindig együtt élt az emberiséggel ott, ahol egy nagyobb – birodalmi – hadsereg leigázta a kisebb népeket és államokat. Akkor azonban, amikor a totálissá váló, szervezett államok totálissá váló hadseregei a tartós birodalomépítés reális lehetőségével szereztek területeket, a partizán jelensége kiújult. Azt is mondhatnánk, hogy a partizán volt az élő ellenvetés a totálissá váló európai államokat többségileg jellemző tartós birodalmi politikával szemben.

A partizán, illetve gerilla harcmodor egyik legismertebb megnyilvánulása Schmitt szerint a modern történelemben a spanyol ellenállás volt Napóleon hadaival szemben. Ezért innen indítja a kérdés vizsgálatát, mivel egyes források szerint kevesebb, mint ötvenezer gerilla több mint kétszázötvenezer reguláris katonát tudott lekötni ezen a hadszíntéren.

De mi is jellemezte ezt a formát? Egész egyszerűen a jogon kívüliség, hiszen a klasszikus nemzetközi jog nem ismerte el hadviselő félként a partizánokat, vagyis viszonylatukban a modern háborút korlátozó intézmények nem érvényesültek. Ebből következik, amit Schmitt helyesen állapított meg, hogy: „A modern partizán sem jogot, sem kegyelmet nem vár el az ellenségtől. Elfordult a megszelídített védelmi intézményekkel körülbástyázott háború konvencionális ellenségességétől és egy másik terület, a valóságos ellenségesség

---

⁴⁸ Erről a kérdéstről Carl Schmitt kimerítően értekezik a „Partizán elmélete” c. munkájában, melyben történetileg bevezeti, majd a háború elméleti megközelítéséhez mértén pozicionálja a jelenséget, bemutatva annak fogalmi eredetét és elméleti fejlődésívét.

területe felé vette az irányt, amely a terrorral és ellenterrorral egészen a megsemmisítésig fokozódik.”⁴⁹

A partizánság jelenségével és különösen annak elterjedésével két dologra kell felhívni a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a partizán jogon kívüliségéből és a Schmitt által jól érthetően levezetett megsemmisítésig fokozódó valóságos ellenségességéből a totális ellenállás következett, mely nem ismer határokat és konvenciókat, csak a hatékonyságot és a kívánt eredmény elérését. Másrészt arra is figyelmet kell fordítani, hogy a történelmi példákban az államok a klasszikus eszközökkel nem tudtak hathatósan fellépni a partizánok ellen, ami – ahogy Schmitt is kiemeli – teret engedett annak a szemléletnek, mely Napóleon 1813 szeptemberi Lefèvre tábornokhoz intézett parancsára hivatkozva azt vallja, hogy „partizán módjára kell cselekedni mindenütt, ahol partizánok vannak.”⁵⁰

Ez utóbbi tétel, mint hivatkozási alap egyértelműen azt jelenti, hogy a partizánok ellenében a háború elhagyja korábbi medrét, vagyis, hogy a háború fokozatos totalizálódásával az ilyen formán totalizálódó államok eszközrendszere tovább szélesedett, méghozzá úgy, hogy azzal az állam fegyveres karaktere szükségképpen megerősödött, mivel különlegesen képzett erőkre volt szükség a fegyveres erőkben, a rendvédelemben és a politikai elhárításban egyaránt.

Schmitt azonban, ahogy fentebb jeleztük, a partizán elméletének kidolgozásakor még nyitva hagyta a kérdést, hogy egy új partizánság nem várt megjelenési formáival szemben ki fog majd fellépni. Ezzel azonban újfent egy olyan sejtetést valósított meg, amely a totalitásról kialakított állásponttal és a normális helyzet megteremtésének és szavatolásának alapfeladatával, a barát-ellenség felosztással, valamint a partizánok elleni fellépés új szemléletet követelő igényével együtt ma rendkívüli aktualitással bír, különösen, ha megkérdőjelezzük a totalitás 20. századi kiteljesedését.

---

⁴⁹ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 109. o.

⁵⁰ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 111. o.

4. TOTALITÁS RELOADED? A TOTALITÁS ÉRTELMEZÉSE A KOMPLEX BIZTONSÁG 21. SZÁZADI MEGVALÓSULÁSÁNAK KORÁBAN.

A Carl Schmitt által nyitva hagyott gondolat továbbviteléből adódik tehát a kérdés, hogy hányadán állunk a totalitás dolgával és ennek a fegyveres védelmi vonatkozásaival ma, amikor Carl Schmitt korához mérten túl vagyunk egy újabb jelentős technikai fejlődési korszakon, valamint a biztonság dinamikus – és nem kifejezetten pozitív – változásain?

Erre maga Carl Schmitt is adott egy jelentős, a totalitás kiteljesedését sejtető választ a valós globalitás kapcsán. „A Föld új nomoszáról beszélek. Úgy gondolom, hogy a Föld, a bolygó, amelyen élünk, egészként, globális értelemben fogható fel, és globális felosztásban, valamint [globális] rendként vizsgálható. [...] A Föld nomoszáról vallott különböző felfogások folyamatosan jelen voltak [a történelemben]. Az emberiség minden korszakában beszélhetünk a Föld foglálásáról, felosztásáról és megműveléséről. [...] Földünk új nomosza mind jobban felgyorsul [és teret nyer]. E problémát illetően sokan csak halált és pusztulást vélnek felfedezni. Néhányan abban a hitben élnek, hogy a világvégét fogják megtapasztalni. A valóság ezzel szemben az, hogy [csak] a szárazföld és a tenger korábbi relációjának végét tapasztaljuk meg. Biztos, hogy a korábbi nomosz[on alapuló rend] összeomlott, és vele a korábbi rendszer által elfogadott rendszabályok, fogalmak és szokások is [elenyésztek]. De nem szükségszerű, hogy a határtalan és vég nélküli ellenségeskedés nomosza fog bekövetkezni. Még a régi és új erők bátortalan porondján is megfelelő intézkedés-csomag, és sokatmondó összhang munkálható ki.”⁵¹

---

⁵¹ SCHMITT, Carl i.m. (2017).

Ezek alapján tehát a kérdés inkább az, hogy miként kapcsolódik a totális állam, a totális háború és a partizán elmélete napjaink kihívásaihoz és jelentősen megváltozott világához, s miként segíthet ezek megértése a Föld új nomoszájának formálásában a biztonság terén?

Erre a választ maga Schmitt adta meg a szuverenitás kapcsán, mikor lejegyezte, hogy: „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt.”⁵². A kivételes állapot intézménye e képletben ugyanis meglátásom szerint az a hídfő, amely az értelmezésnél hathatósan összekapcsolja a totális államot a totális háborúval, s amely egyúttal utat nyit a partizán elmélete és az elmúlt évtizedek technikai és biztonsági változásai folytán előbb a biztonsági kihívások, majd az ezekkel szembeni védelem totalitásának vizsgálatához.

A kivételes állapot ugyanis történeti vonatkozásban nem más, mint az állam életében bekövetkező azon időszak, mely az államközi háborúval, vagy a polgárháborúval jár együtt, és amely a normál – béke idejű – jogrend szabályainak részleges vagy szinte teljes felfüggesztését és kivételes – vagy mai szóval különleges – jogrend bevezetését teszi szükségessé a fenyegetések gyors és hatékony semlegesítése érdekében.

A különleges jogrend, vagy kivételes hatalom tehát az az államnak, ami a jogos védelem az egyes embernek.⁵³ Egy olyan állapot,

---

⁵² SCHMITT, Carl i.m. (1992) 1. o.

⁵³ Erről Sólyom László az Alkotmánybíróság 23/1990. (X. 31.) számú határozatához írt párhuzamos véleményében a következőket fejtette ki: „Ha a megtámadott megöli támadóját, a jogos védelem biztosította büntethetlenséggel a jog nem az élettől való megfosztás jogszerűségét ismeri el, hanem annak a szituációnak jogon kívüliségét, amelyben a támadás és elhárítása lezajlott. A jogos védelem helyzete csakis akkor áll fenn, ha életek közötti választásról van szó, a halál újraelosztásáról, mert a megtámadott élete csak a támadó élete árán maradhat meg. A halált azonban a jog nem oszthatja el és nem oszthatja ki. Ebben a határhelyzetben a jog nem kötelezi és nem jogosítja semmire a megtámadottat. Jogot a támadó megölésére nem adhat, de ugyanazon okból azt sem írhatja elő, hogy a megtámadott tűrni köteles: ezzel ugyanis az ő élete felett rendelkezne. Így tehát a természeti állapot tér vissza azokra a pillanatokra, amíg az életek közötti választás szituációja fennáll. Lélektanilag is ugyanerről van szó: az életosztón megnyilvánulásáról, amely áttörhet minden

melyben a támadás másként el nem háríthatósága miatt a jogrend normál időszaki szabályai részben vagy egészben átléphetők az önvédelem és vele a normál helyzet helyreállítása érdekében. Ez a kivételes állapot azonban egy végső, ultima ratio eszköz az állam kezében az ellenség leküzdésére, melyet számos más eszköz és megoldás előz meg, melyeknek igazodnia kell a kor kihívásaihoz, mert talán a végső pontok Carl Schmitt óta mégsem változtak.

A totális háború és a polgárháború – vagy szükségállapot – tehát az, aminek magát a kivételes állapotot kell jelentenie. Ennek kezelésére az államnak készen kell állnia a normális helyzet mindenkori szavatolása érdekében. Vagyis a kivételes állapot kezeléséhez szükséges képességeket az államnak bírnia kell, de ezen túlmenően a védelem terén meg kell haladnia a 20. század feléig meghatározó katonai dominanciájú biztonságfelfogást. A biztonság komplex felfogása tehát abba az irányba kell, hogy elvigye az állam fegyveres védelmét, hogy a fenyegetések összetettsége és a világ felgyorsulásával együtt erősödő eszkalációs szintje, illetve mobilitása miatt folyamatosan revideálni kell, hogy mi minősül, vagy mi minősülhet a normális helyzetet veszélyeztetni képes kihívásnak, s ezeket miként kell a kivételes állapot beállta előtt semlegesíteni.

Itt lép be Carl Schmitt munkásságának és a 20. századi totalitás-gondolatnak aktualitása, hiszen egyrészt az új partizánság veszélyére való figyelmeztetése ma már realitás, másrészt pedig a totális állam azon jellemzője, hogy abban már nincs semleges, megfordítva a biztonsági kihívásokra is értelmezhető, hiszen mindaz ami korábban a biztonsági szférában semleges, már-már irreleváns tényezőnek tűnt, az már a totális háborútól kezdve elkezdett a harc részévé válni, s az új

---

civilizációs korlátot; a túléléshez való sajátosan nem emberi jogról (amely az állatoknak is megvan). A választási helyzet megszűntével lép be újra a jog, amely azonban csak kompetenciája határait, vagyis a jogos védelmi helyzet feltételeinek meglétét vizsgálja, s ami ott történt, nem értékeli.”

partizánsággal lényegében a jóléti fejlesztések mindegyike pillanatok alatt lehet a támadás valamely eszköze.

Mára a világunk ténylegesen globalizált lett, hiszen lényegében nincs egy talpalatnyi föld, ami ne lenne így-vagy úgy része a világgazdasági rendszernek és egyébként a hatalmi versengésnek is. Emellett az infokommunikáció robbanásszerű fejlődésével – egyes korlátozási kísérletek és törekvések mellett, de – létrejött egy valóban totálisnak mondható információs tér is a kibertérrel, amely egy másodlagos létsík is az információs társadalomban.

A totalitás 20. században szárnyat bontó logikája tehát ezekkel tud kiteljesedni igazán. Persze a jövőben jöhet olyan forradalmi tudományos áttörés, ami még jelen helyzetünket is fokozni tudja, de a már beállt változásokkal egyrésztől ténylegesen meg tud szünni minden határ a befolyásolás, adott esetben a támadás eszközei előtt, s a jóléti infrastruktúrák azonnal kritikus infrastruktúrává válnak, társadalmunk pedig új fenyegetéseknek kitett célponttá. Másrésztől a nyilvánosság és a világháló minden előnye pillanatok alatt visszajára fordulhat a terroristák, vagy a hibrid háborút folytatók kezében, hiszen a propaganda egy új szintjét érhetik el, amit az Iszlám Államról szóló számos elemzés⁵⁴ éppúgy hangsúlyoz, mint az Ukrajnában zajló hibrid

---

⁵⁴ Az Iszlám Állam elnevezésű terrorszervezet és a tágabb értelemben vett terrorizmus vonatkozásában lásd: NAPOLEONI, Loretta: *Terrorism and the Economy, How the War on Terror is Bankrupting the World*. New York, Seven Stories Press, 2010. NAPOLEONI, Loretta: *Terror Incorporated, Tracing the Dollars Behind the Terror Networks*. New York, Seven Stories Press, 2005.

⁵⁴ Lásd NAPOLEONI, Loretta: *Az iszlamista főnix, Az Iszlám Állam születése és a Közel-Kelet újrafelosztása*. Budapest, HVG kiadó, 2015. HERMANN, Rainer: *Az iszlám állam. A világi állam kudarca az arab világban*. Budapest, Akadémiai kiadó, 2015. WEISS, Michael – HASSAN, Hassan: *Az Iszlám Állam. A terror hadserege belülről*. Budapest, HVG kiadó, 2015. BESENYŐ János – PRANTNER Zoltán – SPIEDL Bianka – VOGEL Dávid: *Iszlám Állam. Terrorizmus 2.0. Történet, ideológia, propaganda*. Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely – Kossuth kiadó, 2016. KATZMAN, Kenneth – BLANCHARD, Christopher M. – HUMUD, Clara E. – MARGESSON, Rhoda – WEED, Matthew C.: *The „Islamic State” Crisis and U.S. Policy*. Washington, Congressional Research Service, 2015. KIS-BENEDEK József: *Az*

hadviselést elemző munkák.⁵⁵ Ezeket a jelenségeket pedig a kibertér jelentette kihívás tovább fokozta, mint a legitim állammal és annak

---

Iszlám Kalifátus és a globális dzsiháid új tendenciái. In *Hadtudomány* 2014/3-4. szám, 22-33. o. N. RÓZSA Erzsébet: Az Iszlám Állam előretörése Irakban és az amerikai válaszcsepások. In *Nemzet és Biztonság* 2014/4. szám, 56-61. o. SELJÁN Péter: Harc az Iszlám Állam ellen. In *Nemzet és Biztonság* 2014/5. szám, 63-74. o. ARANY Anett – N. RÓZSA Erzsébet – SZALAI Máté: *Az Iszlám Állam – következmények*. Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet KKI-tanulmányok T-2015/1, 2015. CHALIAND, Gerard – BLIN, Arnaud: *The History of Terrorism from Antiquity to Al Qaeda*. Los Angeles – London, University of California Press, 2007. TOWNSHEND, Charles: *A terrorizmus*. Budapest, Magyar Világ kiadó, 2003. TÁLAS Péter (szerk.): *A terrorizmus anatómiája*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2006. TÁLAS Péter (szerk.): *A globális terrorizmus: Biztonsági kihívások és stratégiai válaszok*. Budapest, Nemzeti Közszoigálati Egyetem, 2013. BODA Mihály: A terrorizmus morális megítélése. In *Hadtudomány* 2012/1-2. szám, 138-151. o. TOMOLYA János – PADÁNYI József: A terrorizmus jelentette kihívások. In *Hadtudomány* 2012/3-4. szám, 34-67. o. TOMOLYA János – PADÁNYI József: A terrorizmus és a gerilla-hadviselés azonosságai és különbségei. In *Hadtudomány* 2014/1. elektronikus szám 126-154. o. HÁRDI István: A terrorizmusról. In *Magyar Tudomány* 2009/8. szám 932-936. o. ACKERMAN, Bruce: A terrorizmus és az alkotmányos rend. In *Miskolci Jogi Szemle* 2008/2. szám 131-147. o.

⁵⁵ A hibrid hadviselés és különösen az ukrán válság tekintetében lásd: CONLEY, Heather A. – MINA, James – STEFANOV, Ruslan – VLADIMIROV, Martin: *The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*. Washington, Center for Strategic and International Studies, 2016. CATHAM HOUSE: *Russia's New Tools for Confronting the West. Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power*. London, Catham House – The Royal Institute of Foreign Affairs, 2016. PROF. RASMUSSEN, Mikkel Vedby – Dr. Struwe, Lars Bangert – Hoffmann, Rune – PRADHAN-BLACH, Flemming – Lieutenant Commander Kidmose, Johannes – Dr. Breitenbauch, Henrik – Dr. Kristensen, Kristian Søby – Dr. Dahl, Ann-Sofie: *The Ukraine Crisis and the End of the Post-Cold War European Order: Options for NATO and the EU*. Copenhagen, Centre for Military Studies - University of Copenhagen, 2014. WILSON, Andrew: The High Stakes of the Ukraine Crisis. In *Current History* 2014. (letöltve: 2015.02.22., http://www.currenthistory.com/Wilson_Current_History.pdf). TRENIN, Dmitri: *The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry*. Moscow, Carnegie Moscow Center, 2014. TÁLAS Péter: A jelenlegi ukrán válságról 2.0. In *NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések* – 2014/8. szám, Budapest. TÁLAS Péter: Folytatódó ukrán válság. In *Nemzet és Biztonság* 2014/4. szám 63-74. o. RÁCZ András: Nem állam az államban – a kelet-ukrajnai szeparatizmusról. In *Nemzet és Biztonság* 2014/5. szám 124-131. o. TÁLAS Péter: Az ukrán válság értelmezési kereteiről és az ukrán választásokról. In *Nemzet és Biztonság* 2014/5. szám 111-123.

közösségével szemben megjelenő legtöbb illegitim erőszak formát támogatni képes, de önállóan is jelentős tényező.⁵⁶

Ennek – tudniillik az információs világnak – a fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen az a mindennapi életünkig hatva totálisan változtatta meg a világról alkotott képünket, s vele akár egész társadalmak, vagy társadalmi csoportok befolyásolhatóságának a kereteit. Erre a figyelmet több gondolkodó is felhívta, akik közül Manuel Castells és Nico Stehr gondolatai mindenképp megemlítendők a tudás, illetve az információszerzés és –elmélyítés világformáló fontossága kapcsán.

Manuel Castells ugyanis nem kevesebbről, mint a tudás világaról beszél. Erről – némi racionalitásra intve, de kellő súlyozással – azt mondja, hogy „A gond az, hogy a futurologusok összeavartak bennünket azáltal, amit összevissza képzelődtek az internetre épülő világról. A világ csakugyan az internetre épül, de ettől a földrajz, a történelem és az intézmények még nem tűnnek el: a helyek megmaradnak, csak éppen hálózatba foglalva, miként az emberek és cégek is, és egyes államok még mindig azon az alapon működnek, hogy le tudják bombázni az ellenségeiket. Csakhogy információ nélkül az ember azt sem tudhatja, hogy kit, mit és hol bombázzon.[...] A lényeg tehát az, hogy kapcsolattartás és tudás magasabb rendű értékteremtő

---

o. RÁCZ András: *Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában*. Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet, KKI-tanulmányok T-2014/1., 2014.

⁵⁶ A kibertér és az információ fegyverként értelmezése kapcsán például lásd: SIMON László – MAGYAR Sándor: A terrorizmus és indirekt hatása a kiberterében. In *Szakmai Szemle* 2017/3. szám 89-101. o. SIMON László – MAGYAR Sándor: A terrorizmus és indirekt hadviselése az EU kiberterében. In *Szakmai Szemle* 2017/4. szám 57-68. o. SIMON László: Az információ mint fegyver? In *Szakmai Szemle* 2016/2. szám 34-60. o. KELEMEN Roland – PATAKI Márta: Kiberterrorizmus: A terrorizmus új arca. In *Magyar Rendészet* 2014/5. szám 103-116. o. KELEMEN Roland – PATAKI Márta: A kibertámadások nemzetközi jogi értékelése. In *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle* 2015/1. szám 53-90. o. KELEMEN Roland: Cyber Attacks and Cyber Intelligence in the System of Cyber Warfare. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma Miskolc, 2016. november 17.* Miskolc, Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolci Egyetem, 2017, 117-122. o.

tevékenység, de egyetlen érték sem idegeníthető el az anyagi világtól. Maga az információ és a tudás is abban rejlik, és éppen ezért és így fontos az internet: összeköti az anyagi valóságot a jelek feldolgozásával.”⁵⁷

Pontosan megragadva tehát a lényegét, arra is rámutat a kibertér totalitási fokával, hogy az kapcsolódik az anyagi valósághoz, így egyértelműen képes visszahatni is az anyagi világra, beszéljünk akár propaganda célokról, akár hadviselésről, akár az új partizánság⁵⁸ körébe történő toborzásról, akár pedig kifejezett kibertámadásokról, vagy az uralmi viszonyok és a rend befolyásolásáról.

Ez egyértelműen kiütközik Nico Stehr magával ragadó munkájából is, melyben a tudás és a szabadság, valamint még tágabban a tudás és a modern állami és társadalmi viszonyok kapcsolatát vizsgálva egyértelműen úgy foglal állást, hogy a „tudást a cselekvésre való képességként (cselekvőképességként) szeretném meghatározni, mint annak lehetőségét, hogy valamit ’mozgásba hozzunk’. A cselekvésre való képesség (a – habituális – magatartással ellentétben) nemcsak arra a lehetőségre vonatkozik, hogy valamit egy anyagi-fizikai teljesítmény értelmében hozzunk létre [...] A valamit-mozgásba-hozás nagyon is vonatkozhat arra a képességre is, hogy szimbolikus termékeket hozzunk létre, például megfogalmazzunk egy hipotézist, rendezzük egy téma szakirodalmát vagy védelmezzünk egy tézist az ’új

---

⁵⁷ CASTELLS, Manuel: *A tudás világa*. Budapest, Napvilág kiadó, 2006, 138-139. o.

⁵⁸ Carl Schmitt a partizán elméletéről írott munkájában lényegében leírta a partizánok elemzése révén mindazokat a nem állami szereplőket, amelyek a klasszikus államközi konfliktusok logikájából kilépve jelenthetnek kihívást a nemzetközi békére és biztonságra. Persze ő még a partizánokat az államközi konfliktusok folyamányaként, államokhoz kötve jelenítette meg, de munkájában kérdően előretekintett arra az időre is, amikor a partizánok elváltnak az államtól. Ezt a kérdést azonban a munkáit érő – a náci éveiből fakadó - kirekesztés miatt nem elemezte élénken tovább a tudomány. Schmitt gondolatai azonban találóan húzták meg a jelen kihívások legtöbbjének alapvonalát, melyeket új partizánságként is értelmezhetünk, függetlenül attól, hogy az radikálisokat, nemzetközi terroristákat, kiberbűnözőket, kiberterroristákat, vagy hibrid hadviselőket takar. A kérdés mindegyik kihívásra nézve nagyrészt adott.

tények'-kel szemben. [...] A tudás közvetlen hatalma csak a cselekvési képesség megvalósulásán keresztül manifesztálódik...”⁵⁹ Ezáltal azonban olyan jelentős hatalmat jelent, ami képes társadalmi és uralmi viszonyokat befolyásolni, meghatározó súllyal bír a gazdaságban épp úgy, mint a lakosságellátásban, a biztonság szavatolásában, vagy épp a tudományos szférában. Ez a valamit-mozgásba-hozással párosuló tudás azonban egyúttal egy új terep is lehet az információs tér révén, hiszen a tudásanyag befolyásolhatósága ezzel könnyebbé változott és így a biztonságérzet és a ténytudat elbizonytalanítása is egyszerűsödött.

A világháborúkkal kibontakozó 20. századi totalitás tehát új értelmet nyert a 21. század elejével, mivel a mobilitásában és információáramlásában is globalizált és hálózatosított, tehát totalizált világban végbement a fajsúlyos biztonsági kihívások elválása az államtól, s ezzel új fenyegetési horizontot jelent meg, függetlenül attól, hogy kiberterrorizmusról, iszlamista terrorizmusról, vagy hibrid hadviselésről beszélünk.

A nem állami szereplők által képviselt kihívások⁶⁰ összefonódva a gazdasági, kommunikációs, technikai fejlődés és a társadalom infokommunikáció-függőségéből adódó kitettségével újratöltötte a totalitást és a komplex biztonság erőterében összemosta a biztonsági kihívások katonai-rendészeti-nemzetbiztonsági-államigazgatási kezelésének határvonalait is.

A 21. századdal tehát létrejöttek a *totális biztonsági kihívások*, melyeknek nincs meghatározó és egyedi jellemzője, hanem egy

---

⁵⁹ STEHR, Nico: *A szabadság a tudás leánya*. Budapest, Gondolat kiadó, 2017, 21. o.

⁶⁰ A téma nemzetközi jogi vonatkozásai kapcsán lásd: CHENOWETH, Erica – LAWRENCE, Adria (ed.): *Rethinking Violence: States and Non-State Actors in Conflict*. Cambridge, MIT Press, 2010. MILLS, Kurt – KARP, David Jason (ed.): *Human Rights Protection in Global Politics: Responsibilities of States and Non-State Actors*. New York, Palgrave MacMillan, 2015. BIANCHI, Andrea (ed.): *Non-State Actors and International Law*. Burlington, Ashgate, 2009. KAJTÁR Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. SPITZER Jenő: Koordináták a legalitás felé – A dróntámadások nemzetközi joggal való összeegyeztethetőségének egyes kérdései. In *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle* 2017/1-2. szám 69-98. o.

komplex karakterisztikája van, amely kapcsolódik a biztonság számos szegmenséhez és vele a normális helyzet szavatolására hivatott állam védelmi apparátusának is a különböző ágazataihoz. Ennek a másik értelme az eszkalációs képesség és a mobilitás fokozódása, amely rövid idő leforgása alatt változtathatja meg biztonsági kihívások domináns jellemvonását és vele a kezeléshez szükséges eszközrendszert is. Így egy belbiztonsági kihívásból – függetlenül attól, hogy az ISIS, vagy az ukrán kormányellenes zavargások – rövid idő alatt lehet egy több államot is érintő, fegyveres és katonailag kezelendő konfliktus – vagyis Irak és Szíria esetén az ISIS államosodási törekvése, Ukrajna esetében pedig a hibrid háború – amely aztán a viszonylagos rendezést követően újfent kooperációt, átfogó megközelítést, vagyis civil-katonai-rendőri-nemzetbiztonsági együttműködést, sőt nemzetközi fellépést igényel.

Ez a fajta átalakulás pedig csak fokozódik akkor, amikor a partizán – mint összefoglaló fogalom alatt értett jelenség-együttes – evolúciója is együtt gyorsul a világ változásaival. Ahogy Szabó Márton írja: „Schmitt azonban a gerillát, a forradalmárt, a terroristát a típus három történeti alapváltozataként írja le, amelyekben a partizán eljut »a haza defenzív őseredeti megvédelmezőjének« szerepétől a »világuralomra törő agresszív aktivista« alakjáig.”⁶¹

Ugyanő jegyzi le, hogy „mindenképpen a terrorista teljesíti ki a szabályozatlan és ellenőrizetlen erőszak lehetőségét, ő képviseli a privatizált harc végig vitelét, a nemzetközi jog kötelmei alól végérvényesen megszabadított háború természetét. Nem az a kérdés tehát, hogy a terroristák milyen nemes vagy nemtelen eszmék nevében cselekszenek, hanem arról van szó, hogy olyan önazonosság hordozói, amely végérvényessé teszi a fegyveres küzdelem elszakítását nemcsak a jogtól és az államtól, hanem a civil társadalomtól is, hiszen a terrorista

---

⁶¹ SZABÓ Márton: A politikai fogalmának elmélyítése Carl Schmitt partizánelméletéről. In *Világosság* 2003/7-8. szám 70. o.

alkalmanként azokat is legyilkolja, akiket képvisel, sőt beilleszti rendszerébe az öngyilkos harcost.”⁶²

Szabó Márton gondolataira építkezve egyfajta gondolat kísérlettel azt is mondhatnánk, hogy a totális háború toposzából napjainkra kialakíthatóvá vált a totális biztonsági kihívások elmélete. Ezt a kísérletet a partizán elméletében a végső stádium nézőpontjai és fogalmai körében maga Carl Schmitt alapozta meg, hiszen ő már előre vetítette annak lehetőségét, hogy a partizán értelmezési kerete az államtól és annak reguláris háborújától függetlenedjen, vagyis az, mint nem állami szereplő, a nemzetközi szintéren önálló fenyegetéssé váljon.⁶³ Ez azonban azt is jelenti, hogy az államok háborújának szerepsémája és szabályrendszere már nem adhat megfelelő értelmezési keretet ezeknek a nem csak, vagy nem állami, de nemzetközi hatású kihívásoknak. Ezek alapján tehát a totális biztonsági kihívások

- a) a biztonság minden szférájában fenyegetést tudnak generálni, illetve ilyeneket ötvözni,
- b) a jóléti társadalom javát szolgáló eszközöket, vívmányokat és jogokat tudnak a támadás céljára fordítani,
- c) jelentős élő és élettelen erőforrást tudnak latba vetni a harc végletekig fokozása érdekében,
- d) elmoszák a határokat az egyes államok, valamint az államigazgatási, rendőri, katonai, nemzetbiztonsági eszközökkel kezelendő cselekmények között, továbbá
- e) rendkívüli eszkalációs tényezővel párosulnak.

E körben a kibertér jelentette kihívást külön is ki kell emelni, hiszen egyrészt lehet önálló fenyegetés is, másrésztől egyértelműen része lesz a 21. század államközi, vagy államok által mozgatott konfliktusainak is. A kibertér immár – a NATO értelmezésében – hadszíntér, vagyis azt szükségszerű leképezni a hadviselésre vonatkozó

---

⁶² SZABÓ Márton i.m. (2003) 72. o.

⁶³ Vö.: SCHMITT, Carl i.m. (2002) 145-162. o.

szabályrendszerben is, meglátásunk szerint már úgy, hogy közben formáljuk a nem állami kiberkihívások szabályozását, esetlegesen az azokkal szembeni fellépés kereteit is.

Napjainkra ugyanis a totális háború úgy értelmezhető, mint a földön, vízen, levegőben és a kibertérben vívott, a háterszág-frontvonal, illetve a civil-katonai elhatárolást nem – vagy csak fenntartásokkal – ismerő háború, de az egyben mint az ellenségeskedés végfoka értelmezendő és ezért a komplex biztonság valóban totalizált világában kiegészítendő a totális állam szövetéből kiszakadni képes totális biztonsági kihívásokkal. Ezekkel szemben csak a védelem újragondolása, totalitáshoz igazítása jelenthet megoldást a megfelelő alkotmányos garanciák megtartásával, de az operatív, gyors és hatékony fellépés lehetőségeinek megteremtésével.

5. A TOTÁLIS VÉDELEM GONDOLATKÍSÉRLETE

Fel kell ismernünk, hogy korunk totális biztonsági kihívásai éppúgy meghaladták a klasszikusan éles elhatárolásokra épülő, nemzetállami védelmi megoldásainkat és az államközösségre épülő nemzetközi jogi instrumentumokat, mint ahogy a totális háború haladta meg a 20. században hadseregek háborújának korábbi időszakát.

Ahogy az állam fejlesztése tekintetében a jó állam és jó kormányzat elgondolásai szerint szükséges az átfogó államreform, valamint a hatékonyság növelése mellett a stratégiai távlatú gondolkodás és mégis a költséghatékonyságra törekvés, amelyek összehangolt államfejlesztést igényelnek, úgy a fegyveres védelem terén is szükséges a megújulás, beleértve ebbe a nemzetközi jogi eszközök reformját is.

Nem gyökeres változásról, inkább a fejlődés készségéről van szó, hiszen a totális biztonsági kihívások merőben újfajta feladatellátást igényelnek. Ezek azonban nem törtek egyeduralomra, sőt. Az új típusú biztonsági kihívások lényegében vegyülnek a korábbi klasszikus biztonsági kihívásokkal, sőt eszközül használják azokat. Ez tehát a bevált eljárások, elvek és eszközök mellett újfajta szemléletet és megoldásokat igényelnek.

A totális biztonsági kihívások mindegyike épít ugyanis sok más mellett a feketegazdaság minden formájára, a klasszikus köztörvényes bűncselekmények elkövetésére, a különböző társadalmi feszültségek és konfliktusok gerjesztésére, a migrációra, a fegyverek proliferációjára és a szervezett bűnözésre, de hova tovább az sem zárható ki, hogy kapcsolódni törekszik a nukleáris, illetve a vegyi és biológiai fegyveres proliferációjához, valamint egyes természeti fenyegetések

felelősítéséhez, hogy ezzel is társadalmi hatást gyakoroljanak és végső soron támadást hajtsanak végre.⁶⁴

Korunk tekintetében azt is látni kell, hogy a meglévő védelmi képességek és gondolat megújítása azért is indokolt, mert az új partizánság lehet ugyan önálló fenyegetés, de egyben lehet eszköz is a klasszikus nagyhatalmi versengésben. Ez pedig tovább erősíti a multipoláris hatalmi renddel járó azon tendenciát, hogy a különböző – különösen nagyhatalmi – érdekérvényesítési törekvésekben egyre intenzívebben jelenhetnek meg azok az eszközök, amelyek más államok, térségek biztonságát veszélyeztetik, vagy ássák alá. Így tehát a totális biztonsági kihívások ötvöződése a klasszikus hatalmi versengéssel és érdekérvényesítéssel azt is jelenti, hogy a megújulás közepette a védelemnek továbbra is meg kell tartania számos sajátosságát, hogy reagálni tudjon a klasszikus kihívásokra is az újak mellett.

A védelem sajátosságai tekintetében ezért elsőként azt kell látni, hogy a biztonság komplexitásának elismerésével a 20. század második felétől egyre intenzívebben megváltozott az a környezet és gondolati séma a biztonsággal foglalkozó tudományok és a reális valóság terén, amit a jogállamok sokáig – sőt néhol, részint Magyarországot is ideértve, még ma is – az 1945 előtti katonai dominanciájú biztonságfelfogás szerinti eszközökkel próbáltak kezelni. Ez az, amit Schmitt a már idézett gondolatában úgy fogalmazott meg, hogy „a mai állam roppant intenzitású új hatalmi eszközökkel és lehetőségekkel rendelkezik, melyek horderejének végső jelentőségét és következményeinek hatását egyelőre aligha sejtjük, mert szókinszünk és képzeletvilágunk mélyen a XIX. században gyökerezik.”⁶⁵

---

⁶⁴ A klasszikus biztonsági kihívások tekintetében bővebben lásd: DEÁK Péter: *Biztonságpolitikai kézikönyv*. Budapest, Osiris kiadó, 2007. GALLÓ Béla: *A túlélés tudománya*. Budapest, Helikon kiadó, 2000. DEÁK Péter: *A félelem ellen. Biztonságpolitikai írások*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2005. DEÁK Péter: *Biztonságpolitika a hétköznapokban*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2009.

⁶⁵ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 222. o.

Ennek megfelelően a fegyveres védelem, sőt a tágabb értelemben vett védelem komplex mátrixát kell újragondolni a jogállamiság dimenziójában. E tekintetben üdvözlendő lenne a korábbi bipoláris szemlélet helyett, amely békeidőben és kivételes állapotban – vagy különleges jogrendben – gondolkodott, egy olyan szisztémát kialakítani, amely normál jogrendi – vagy béke idejű – szabályokban és hatáskörökben, normál jogrendi válságkezelésben, vagyis törvényi keretek között meghatározottan szélesített speciális jogkörökben és kooperációkban, valamint közjogi értelemben vett ultima ratio jelleggel a kivételes állapotban, mint végső eszközben gondolkodik.

Ennek az egyik oka nyilvánvalóan az, hogy ez a séma jobban tud igazodni a totális biztonsági kihívásokkal tarkított világunkhoz, melyben a kihívások eszkalációs képessége rendkívül gyorsan generálhat a normál szabályozáson túlmutató válsághelyzeteket, melyek a kivételes hatalmi felhatalmazást még nem feltétlenül indokolják. Másik oldalról az is belátandó, vagy inkább újra felfedezendő, hogy a kivételes állapot szabályozása jellegéből adódóan olyan kivételes és végletes fenyegetésekkel szemben hivatott jogi eszközt biztosítani, amelyek az államrend és a társadalom létét alapjaiban tudják intenzíven és közvetlenül fenyegetni. A kivételes hatalom intézményei ezért teszik időlegesen szükségessé a jogállamiság számos elvének részleges felfüggesztését és ezzel a hatalom koncentrációját és az államrendszer átalakítását a kihívások kezeléséhez igazodó módon.

A normál jogrendi válságkezelés és az időlegesnek tervezett különleges jogrend közti különbséget tehát a fenyegetés intenzitásának és az ezzel szembeni erőkoncentrációnak az együttes értelmezése tudja megmutatni. Ezt a Franciaországban a 2015-ben bevezetett és 2017. novemberéig fenntartott különleges jogrendi helyzet is megmutatta, hiszen látható volt, hogy lehet normális működést garantálni ilyen felhatalmazás mellett is, de ez mégis összeegyeztethetetlennek tűnik a

különleges jogrendi intézmények eredeti természetével és rendeltetésével.⁶⁶

Ezt követően a totalitás korában megkerülhetetlen a stratégiai távlatú komplex védelemtervezés. Ennek egyik kulcskérdése az információk megfelelő becsatornázása, értékelése, feldolgozása. Ennek megfelelően a totális védelem egyik fő kérdésköre az információs társadalom korában az, hogy a védelem milyen információ-tömeghez, miként juthat hozzá és hogyan lehet az információkra vonatkozó garanciák erősítése mellett az állam információs tudását is megerősíteni, ezzel építve az információk elemzésével segíthető megelőzést, felkészülést. Ez azzal is együtt jár, hogy rugalmasan, célhoz kötötten és koncentráltan lehessen elegyíteni a különböző védelmi szférák információit, amibe nem csak a fegyveres védelem értendő bele, hiszen a lehetséges célpontok jó része nem közvetlenül ezek tevékenységi köréhez kötődik.

Az információs világgal kapcsolatos másik kérdéskör a védelem totalizálása kapcsán a szándékoltan dezinformatív, ártó, propagandisztikus jellegű, vagy a biztonsági kihívásokkal kapcsolatban félelmet keltő adattartalmakkal szemben milyen ponttól lehet fellépni az állami korlátozás eszközeivel. E tekintetben ugyanis a védelemhez való jogot, amely egyben az állam védelmi kötelezettségét is involválja, meg kell mérteni a véleménynyilvánítás szabadságával épp úgy, mint ezekből származtatva azzal a szabadsággal, hogy a polgárok belátásuk szerint tájékozódhatnak a világ eseményeiről mindaddig, amíg azzal közvetlenül nem sértik, vagy veszélyeztetik mások jogait és jogos érdekeit.

---

⁶⁶ A téma kapcsán példaként lásd: CSINK Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges? In *Iustum Aequum Salutare* 2017/4. szám, 7-16. o. TILL Szabolcs: A különleges jogrendi kategóriarendszer egyszerűsítésének jövőbeli esélyei. In *Iustum Aequum Salutare* 2017/4. szám, 55-75. o. KESZELY László: A különleges jogrend a védelmi igazgatás gyakorlati, jogalkalmazói szemszögéből. In *Iustum Aequum Salutare* 2017/4. szám, 77-89. o. FARKAS Ádám: A jogállamon túl, a jogállam megmentéséért. In *Iustum Aequum Salutare* 2017/4. szám, 17-29. o.

Ebből következően és az információs-struktúrák kitettségére építve a védelem totalizálása keretében szükséges egy összkormányzati, központi védelmi igazgatási képesség kialakítása, amely a szükséges védelmi szakemberapparátussal és a civil szakértőkkel együttesen tudja kezelni, koordinálni, felügyelni ezt az információtömeget a kormányzati döntéshozatal szempontjai szerint, illetve felügyelni és összehangolni az egyes védelmi ágazatok működését, valamint összképben látni és értelmezni az egyes ágazatok védelmi szempontból releváns információit a kritikus infrastruktúráktól kezdve a tartalékokon és megmozdítható speciális képességeken át egészen a sajátos válsághelyzeti tervekig.

Ez az összkormányzati koordinációt folytató felső szintű igazgatási apparátus természetesen az állami döntéshozatal szempontjából még mindig kiszolgáló szerepet tölt be, vagyis a totalizált védelem kapcsán szükséges a fegyveres védelemmel kapcsolatos felsőszintű döntéshozatali fórumok rendszerének újragondolása is, persze azzal a szándékkal, hogy meghatározott kategorizálás mellett a megfelelő döntések a megfelelő szinten minél hamarabb megszülethessenek és végrehajtásukban aztán ellenőrizhetők is legyenek. Mindez természetesen kell, hogy párosuljon olyan képességekkel is, ami az összehangolt, több fegyveres védelmi ágazatot érintő válságkezelés koordinálására, irányítására alkalmas, vagyis szükséges egy az átfogó megközelítés szerinti védelem irányítására képes válságközpont kialakítása is, melyben az összkormányzati érdek és cél, vagyis a normális helyzet megóvása, vagy helyreállítása az elsődleges és nem az ágazati érdekek érvényesítése, súlyozása.

A valódi totalitás korának védelme terén a totális biztonsági kihívásokra figyelemmel a gondolkodásmódunk megújítására is szükség van. A korábbi élesen elhatároló gondolkodás helyett, amely elsődlegesen és dominánsan katonai, vagy rendészeti, vagy nemzetbiztonsági aspektusokat érvényesített, egy komplex szemlélet kell, amely a Carl Schmittre jellemző gyakorlatias mégis elméleti

sémákban, konstruktívan és rendszerszinten való gondolkodás transzformációját teszi szükségessé és vele a stratégiai gondolkodás megújítását is elhozza.

Ennek egyes részletei már felfedezhetők a nem katonai fenyegetések stratégiai térben történő megjelenítésével és súlyozásával, azonban még mindig inkább az ágazati szemlélet a jellemzőbb⁶⁷, vagy az ezeken felülhelyezkedő geopolitikai vízió.⁶⁸ A stratégiai gondolkodás látókörének szélesítése azonban szükségszerű épp úgy, ahogy az egyes klasszikusan a katonai stratégia részeként megvalósuló műveletek tervezése során is figyelemmel kell lenni számos körülményre a műveleti térség tekintetében, amely visszahat a feladat végrehajtására. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az átfogó megközelítés sokrétűségét kell felemelni a stratégiai gondolkodás szintjére és kibővíteni egy valóban komplex és a fegyveres védelem egészére kiterjedő, sőt az állam védelmi funkcióihoz tartozó tényezők szélesebb körére is kitekintő szemléletmóddal, amely visszahat az állami döntéshozatalra, az állam-irányításra és az államszervezésre is.

Figyelemmel arra, hogy a világ hatalmi rendje egy új multipoláris korszakba lép, számolnunk kell azzal, hogy a bizonytalan, illetve potenciális konfliktus zónák száma az egyes nagyhatalmak határterületein várhatóan növekedni fog.

A nyílt katonai szembenállás jobb esetben 'csak' a hibrid hadviselésig terjed majd, de számolni kell azzal, hogy hasonlóan a jaltai világrend bemerevedett határvonalainak időszakához, korunkban is tovább erősödik a hírszerzés és elhárítás jelentősége, hiszen az

---

⁶⁷ Példaként lásd: BAYLIS, John – WIRTZ, James – COHEN, Eliot – GRAY, Colin S.: *A stratégia a modern korban. Bevezetés a stratégiai tanulmányokba*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2005. BALOGH István – MARTON Péter – RADA Péter: *Biztonsági tanulmányok - Új fogalmi keretek, és tanulságok a visegrádi országok számára*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015. VÖRÖS Zoltán – GRÜNHUT Zoltán (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs-Budapest, Publikon kiadó, 2013.

⁶⁸ Példaként lásd: BRZEZINSKI, Zbigniew i.m.(2013), KISSINGER, Henry i.m. (2015).

információ az egyik legfontosabb fegyvertény, ami a biztonság számos szektorában jelentős hatásterületet tud biztosítani.

A védelem totalizálása terén tehát egyrészt mérlegelni kell a hírszerzés és elhárítás hatékonyságának a növelését a jogállami garanciák erősítése mellett, valamint a transzatlanti térségben mérlegelni kell e téren a hatékonyabb együttműködési formák kialakítását. E körben egyértelmű, hogy az egészséges szervezeti versengést kordában kell tartani a megfelelő hatásköri szabályozással, valamint a hírszerző közösségi jelleg kialakításával, illetve erősítésével. E téren külön mérlegelni kell bizonyos speciális alrendszeri szintű koordinációs és elemző trösztök kialakításának lehetőségét, persze mindig az adott állam méretéhez, képességeihez, geopolitikai szerepéhez és helyzetéhez igazodva, a hatékony, de lehetőség szerint költséghatékony feladatellátás érdekében. Azt azonban mindenképp látni kell, hogy a totális biztonsági kihívások tekintetében a lehető legintenzívebben fokozni kell a megelőzés képességeit, amiben kulcsszerepet játszik a hírszerzés és az elhárítás, valamint ezek információi alapján a döntéshozatal szakmai támogatottsága és a gyors döntési képesség biztosítása.⁶⁹

---

⁶⁹ Ezelőtt a kihívás előtt áll minden állam hírszerző és elhárító szervezet-rendszere, beleértve ebbe még az Amerikai Egyesült Államokat is. A megváltozott biztonsági környezetben ugyanis az előrelátó, elemző, prognosztizáló és elhárító képesség rendkívüli mértékben felértékelődött, miközben a totális biztonsági kihívásokkal a hatások globalizálódtak. J. M. McConell, az USA korábbi nemzetbiztonsági igazgatóját idézve ez úgy fogalmazható meg, hogy „Olyan dinamikus, globális környezetben élünk, amelyben a változás üteme, hatóköre és összetettsége soha nem látott mértéket öltött. A hálózatba kapcsolt világnak tulajdonítható, hogy ami Pesavárban történik, az kihat Peoriára, és fordítva [...] Alapvető kihívás számunkra, hogy a hírszerző közösséget ehhez az új környezethez igazítsuk.” JENSEN, Carl J. – MCELREATH, David H. – GRAVES, Melissa: *Bevezetés a hírszerzésbe*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017, 361. o. A témakör kapcsán lásd még a magyar vonatkozásokban: BODA József: „Szigorúan Titkos!” *Nemzetbiztonsági almanach*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2016. DOBÁK Imre (szerk.): *A nemzetbiztonság általános elmélete*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egység, 2014. A külföldi irodalomból lásd még: LOWENTHAL, Mark. M.: *Hírszerzés. A titkoktól a politikai döntésekig*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017. ROLINGTON, Alfred: *Hírszerzés a 21.*

A megelőzés fokozása azért is kimagasló jelentőségű, mert az új típusú kihívások képesek belföldön, belbiztonsági „csomagolásban” olyan fenyegetést realizálni egyik pillanatról a másikra, aminek lényegében egy háborús övezet a kiindulási pontja, és ami a szórványosság mellett katonai erő, vagy belföldi hírszerzési intézkedések bevetését teheti szükségessé. Ez a logika persze megfordítva is él, hiszen egy klasszikusan katonai arculatú fenyegetésnek – a világnak akár közelebbi akár távolabbi pontján a kollektív biztonság érdekében – lehet immár számos olyan kihatása, amely a katonai és hírszerzési fellépés mellett intenzív rendészeti-katonai kooperációt tesz szükségessé a műveleti területek békekikényszerítést követő békefenntartásában, vagy a távoli konfliktus honi területekre gyakorolt hatásának kezelésében, így például a migrációs nyomás mérséklésében. Ehhez persze hozzá kell tenni, hogy a fegyveres védelem mellett a totális védelem gondolat kísérletében is szükséges civil képességekkel való kooperáció, hiszen a korábban megfelelő profiltisztasággal katonai, rendészeti, vagy nemzetbiztonsági klaszterbe sorolható, mára már többesjellegű totális biztonsági kihívások együtt járhatnak számos olyan vonatkozással, amelyek civil hatósági fellépés keretében és nem a fegyveres védelem rendszerében kezelendők. Ilyen lehet például az egészségügyi kockázatok, a gyógyszerellátás, a tudatmódosító szerek fejlesztése és forgalmazása, az energetikai és a kommunikációs hatások, vagy épp a közlekedés- illetve gazdaságbiztonsági vonatkozások kérdésköre is.

Ha és amennyiben a megelőzési képesség nem fokozható, vagy nem kellően hatékony, akkor egyértelmű, hogy a konkrét elhárítási és eszkaláció-kezelési képességek terén kell jelentősebb erőfelfejtést tennie az államnak, ami azonban már mind anyagi, mind morális, mind

---

században. A mozaikmódszer. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015. RIEKER, Pernille: *Europeanization of National Security Identity. The EU and the changing security identities of the Nordic states.* New York, Routledge, 2006.

emberéletekben vett értelemben veszteségekkel járhat. E körben azonban a képességek kialakítása, illetve fenntartása mellett fokozott figyelmet kell fordítani az egyes védelmi ágazatok közti kooperáció kiképzéssel, tervezéssel, gyakorlatokkal történő megalapozására, illetve megerősítésére, mivel a fenyegetési paletta olyan sokrétű és bizonytalanul prognosztizálható, hogy nem lehet kizárólag egyes védelmi ágazatok fejlesztésére hagyatkozni. Ebben a kérdésben természetesen alá kell húzni, hogy az egyes katonai karakterű szervek⁷⁰, vagyis a fegyveres védelem egyes intézményei meg kell, hogy tartsák sajátos alaprendeltetésüket és az ennek leginkább megfelelő profiljukat és az együttműködési formák erősítését ezek mellett kell véghez vinni.

E tekintetben tehát a kompetenciák körének továbbfejlesztésében és az újonnan kialakítottak intenzív begyakorlásában kell gondolkodni, hangsúlyt helyezve arra, hogy az eredeti alapfeladatok szerinti képességek legyenek elsődleges helyen. Ebben a képletben a ma közkedvelt közszolgálati átjárhatóság is háttérbe szorul, mivel az egyrészt erősíti a védelmi ágazatok, illetve a közigazgatás tengelyén a munkaerőpaci elszívó hatásokat és a versengést, másrészt pedig nem tud elsődleges eszközként funkcionálni akkor, amikor a fegyveres védelem rendszerének átfogó megerősítése indokolt, tehát minden ágazat humánerőforrás-hiányát kezelni kell.

---

⁷⁰ Kutatásim során egyik fő munkafogalmam a katonai karakterű szervek fogalma. Katonai karakterű szervek alatt a legitím, szabályozott, monopolizált és szervezett állami erőszak érvényesítésére törvényileg feljogosított, – fő szabály szerint – katonai rendfokozati hierarchiában, parancsuralmi vezetési rendszerben és a szervezet egészét általánosságban jellemző fegyveres jellegben működő testületeket értem. Ez a kategorizálás ebben a formában nem tesz különbséget sem aszerint, hogy az adott szervezet fő funkciója belső, vagy külső védelmi, sem aszerint, hogy mely védelmi ágazathoz tartozik a szervezet, sem pedig aszerint, hogy a szervezet beleérthető-e valamelyik már használt, bevett – de nem ritkán vitákkal terhelt – fogalmi körbe, mint amilyen a fegyveres erő, a rendészeti szervek, rendvédelmi szervek vagy a nemzetbiztonsági szolgálatok. Fontos azonban kiemelni, hogy ez egy rendszerező, tehát tudományos, elméleti fogalom és nem egy alternatíva a katonai, nemzetbiztonsági, illetve rendészeti szervek legális fuzionálására.

A képességek, a koordináció és az összehangolt fejlesztés, megújítása és megerősítése mellett végül, de messze nem utolsó sorban rendkívül komoly hangsúlyt kell fektetni a védelem totalizálásával párhuzamosan a fegyveres védelem feletti jogállami kontroll megújítására és megerősítésére is.

Ebbe a körbe – magyar vonatkozásban – épp úgy beleértendő a végrehajtó hatalomtól független törvényhozás, valamint a köztársasági elnök jogköreinek a megerősítése, mint a sajátosan a fegyveres védelem rendszerének kontrolljára hivatott bűnmegelőzési, bűnfelderítési és nyomozó szervek létesítése, megerősítése, illetve akár a kontroll céljából az alapvető jogok biztosának megerősítése, vagy a komplex biztonság rendszerében jelentkező sokrétű kihívásokra figyelemmel az önálló szabályozó szervek, illetve az autonóm államigazgatási szervek rendszerének újragondolása és létrehozása.

A kontroll erősítését a totalizálás mindenképp szükségessé teszi, hiszen kár lenne tagadni, hogy a szélesedő jogkörök és erősödő képességek egyértelműen táptalaját adhatják egyes deviáns, bűnös, hatalommal visszaélő, vagy épp korrupt magatartásoknak. E tekintetben a megfelelő megoldást ezek feltárásának és semlegesítésének hatékonyá tétele, vagyis az intenzív kontroll adja.

A kontroll-intézmények erősítése terén magam a szabályozás általi kontroll mérséklését és a dinamikus, vagyis a szervezeti működéshez kapcsolódó tevékeny kontroll erősítését pártolom, kiegészítve ezt azzal, hogy a kontroll tekintetében jelentőséget kell adni a közvélemény általi kontrollnak épp úgy, mint a tudomány világának, melyek súlyát a törvényhozónak – mint a statikus, szabályozás általi kontroll letéteményesének – a nyitottsága növelheti. A dinamikus kontroll-formák tekintetében természetesen indokolt a szervezeten belüli és a szervezeten kívüli felügyeleti formák felülvizsgálata és megerősítése is, hiszen ezekkel kapcsolatban a fő cél az, hogy a megerősített és totalizált védelem alaprendeltetése szerint a társadalom érdekében, a jogok és szabadságok garantálása valamint a

kötelezettségek teljesítése érdekében, valóban a nemzet érdekeinek védelmére működjön és véletlenül se engedjen teret sem mikro, sem makro szinten az öncélúságnak.

*

A totális védelem gondolatkísérlete tehát nem a korábbi hatásköri elhatárolások, vagy az egyes sajátos fegyveres védelmi specifikációk feladását jelenti, hanem alkalmazkodást a totális biztonsági kihívások komplexitásához, illetve eszkalációs és mobilitási képességeihez a fegyveres védelem rendszerének és tagozódásának újragondolásával, a kooperációs szabályok hatékony megerősítésével, az átfogó megközelítés műveletirányítási megalapozásával, valamint a végrehajtó hatalom hatékony és gyors döntéseit szavatolni képes központi közigazgatási szakapparátus és intézményrendszer kiépítésével.

Mint ilyen, a totális védelem kísérletével úgy kell fokozni az állam társadalmat és egyént védő képességeit, hogy e fejlődés során minden erővel kerülni kell a totalitarizmus rémeivel való párhuzamokat, vagy a kontroll erősítése nélküli képességerősítést. A totális védelem ugyanis épp úgy ahogy a totális állam sem, nem korlátlanságot és totalitarizmust jelent, hanem a jogállamot fejlesztő, az állam korszerűségét és hatékonyságát fokozó megerősítést és megújulást a védelem terén. Pontosán azért, hogy a jogállam hosszú idő alatt elért vívmányát a jövőben, egy dinamikusabb és összetettebb fenyegetési mátrix mellett is meg tudjuk védeni és fenn tudjuk tartani.

A totális védelemnek tehát

- a) javítania kell az állam alkalmazkodó képességét a totális biztonsági kihívások jelentette komplexitáshoz,
- b) erősítenie kell a fegyveres védelem terén a koordinált, hatékonyan irányított és az egyes védelmi szférák közti kooperációkra épülő fellépést,

A totális védelem gondolat kísérlete

- c) szavatolnia kell az állami képességek lehető leghatékonyabb fejlesztését és kihasználását a totális biztonsági kihívások elleni megelőzés és fellépés tekintetében, valamint
- d) garantálnia kell a biztonsági környezethez igazodó megújulás képessége mellett a fegyveres védelem jogállami karakterének megerősítését is.

A fentiek alapján a világ és benne a biztonság komplexitása, felgyorsulása és ebből következőleg kiszámíthatatlansága folytán látnunk kell, hogy az a totalitás, amelynek a különböző emblematikus elemeivel – a totális háborúval, a totális állammal, vagy elvadult végpontként a totalitarizmussal – a 20. századot jellemeztük, valójában inkább a 21. századra teljesedett ki, vagy ha úgy tetszik szabadult rá az emberiségre.

Jelen világunk a maga valódi totalitásával egy hálózatos, kölcsönhatásos, függőségi rendszerek sorára épülő komplex világrend, melyben jelentős hatalmi átrendeződés zajlik és egyszerre feszülnek egymásnak az integrációs törekvések és a különféle fragmentációs hatások. Ebben a közegben olyan újfajta biztonsági kihívások jelentek meg, amelyek a totalitás teljességét tudhatják magukénak, eszközként használva korunk fejlődésének számos, mondhatni legtöbb vívmányát és lehetőségét. Ezeket a fenyegetéseket ezért érdemes totális biztonsági kihívásokként is mérlegelni, s velük kapcsolatban tudomásul venni, hogy a nehéz kiszámíthatóság, a rendkívüli mobilitási és eszkalációs képesség, valamint a szövevényesség és hálózatoság jellemzi őket, amik a régi módszerekkel és a 19. században gyökerező sémákkal már hatékonyan nem kezelhetők.

A totális biztonsági kihívásokkal szemben szükség van az állam védelmi, ezen belül fegyveres védelmi alrendszerének a megújulására, újragondolására. Ez folyamat részben a jó állam és jó kormányzás trendjeihez illeszkedve, részint a fegyveres védelem sajátosságaihoz alkalmazkodva, részint pedig a totalitás környezetéhez való igazodás kényszerétől vezérelve kell, hogy végbe menjen. Innen nézve tehát a totális biztonsági kihívások kezelhetősége érdekében mérlegelnünk kell a totális védelem kialakíthatóságát és főbb ismérveit a jövőben, melyre

jelen tanulmány a gondolati alapokat és vitaindító irányokat kívánta megadni.

E vitaindító és lehetséges irányokat megjelölő gondolkodás kapcsán mindenképp fontos kiemelni, hogy az nyilvánvalóan számszerű képességfejlesztéssel is számol, de csak a szükséges és racionális mértékig, összhangban a jó állam és jó kormányzás eszmerendszereiben megjelenő államszervezési követelményekkel. Nem cél tehát a fegyveres védelem és az ehhez kapcsolódó igazgatási, illetve kontroll intézmények tömegesítése vagy túlburjánzásba fordítása, csupán az kívánatos, hogy minden olyan képesség és kontroll-eszköz rendelkezésre álljon, amely a hatékony védelem megszervezéséhez kell a totalitás korában. E körben azonban a minőségi és hatékonysági szempontok kell, hogy elsődlegesek legyenek a mennyiségi tényezőkkel szemben.

Végezetül azonban – pontosan a totalitarizmus-tapasztalat és a korábbi történelmi tanulságok miatt – leszögezendő, hogy a védelem totalizálásának gondolat kísérlete nem korlátok nélküli állami erőszakot vagy felügyeletet jelent, sőt nem is célozhat ilyen törekvéseket. Rendeltetése ugyanis a totálissá váló biztonsági kihívások megelőzésén, elhárításán, illetve felszámolásán túl pontosan az, hogy kitörjünk a my lai-i, abu ghraibi, guantanamoi és egyéb árnyékokból, s egy valóban rendezett, átgondolt, a kor kihívásaihoz igazodó, de egyben jogállami védelmi rendszert alakítsunk ki. Az ezekből történő kitörés útja ugyanis nem az ésszerűtlen korlátozás, az operativitás csökkentése, vagy a fegyveres védelem megerősítésének tagadása. A kitörés útja a fegyveres védelem újragondolása, jogállami keretek közti totalizálása a totalitás kiteljesedésének korában, és ezzel párhuzamosan a 'civil' kontroll reformja és megerősítése. Be kell ugyanis látnunk, hogy a szisztematikus megújítás nélkül fenntartjuk hatályában Schmitt azon megállapítását miszerint: „A modern technika folyamatosan szolgáltatja az egyre erősebb fegyvereket és megsemmisítő eszközöket, az egyre tökéletesebb közlekedési eszközöket és hírközlési

Zárszó

---

módszereket, mind a partizán, mind az őt legyőzni akaró reguláris csapat számára. A terror és ellenterror ördögi körében a partizán legyőzése gyakran csak magának a partizánharcnak a tükörképe...”⁷¹

---

⁷¹ SCHMITT, Carl i.m. (2002) 111. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] ACKERMAN, Bruce: A terrorizmus és az alkotmányos rend. In *Miskolci Jogi Szemle* 2008/2. szám 131-147. o.
- [2] ANDREWS, Matthew: *Good Government Means Different Things in Different Countries*. Harvard – John F. Kennedy School of Government, Faculty Research Working Papers, RWP08-068, 2007.
- [3] ARANY Anett – N. RÓZSA Erzsébet – SZALAI Máté: *Az Iszlám Állam – következmények*. Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet KKI-tanulmányok T-2015/1, 2015.
- [4] ARENDT, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa kiadó, 1992.
- [5] BALOGH István – MARTON Péter – RADA Péter: *Biztonsági tanulmányok - Új fogalmi keretek, és tanulságok a visegrádi országok számára*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015.
- [6] BAYLIS, John – WIRTZ, James – COHEN, Eliot – GRAY, Colin S.: *A stratégia a modern korban. Bevezetés a stratégiai tanulmányokba*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2005.
- [7] BEARNE, Susanna – OLIKER, Olga – O'BRIEN, Kevin A. – RATHME, Andrew: *National Security Decision-Making Structures and Security Sector Reform*. RAND Europe, 2005.
- [8] BESENYŐ János – PRANTNER Zoltán – SPIEDL Bianka – VOGEL Dávid: *Iszlám Állam. Terrorizmus 2.0. Történet, ideológia, propaganda*. Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely – Kossuth kiadó, 2016.
- [9] BIANCHI, Andrea (ed.): *Non-State Actors and International Law*. Burlington, Ashgate, 2009.
- [10] BIEDERMANN Zsuzsanna: A védelem felelőssége. In *Nemzet és Biztonság* 2012/1. szám 52-63. o.
- [11] BLACK, Jeremy: *The Age of Total War, 1860-1945*. Westport-Connecticut-London Praeger Security International, 2006.

Felhasznált irodalom

- [12] BODA József: „*Szigorúan Titkos!*” *Nemzetbiztonsági almanach*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2016.
- [13] BODA Mihály: A terrorizmus morális megítélése. In *Hadtudomány* 2012/1-2. szám, 138-151. o.
- [14] BRAUDEL, Fernand: *A kapitalizmus dinamikája*. Budapest, Európa kiadó, 2008.
- [15] BRUHÁCS János: A humanitárius intervenció nemzetközi jogi aspektusaihoz. In *Acta Humana* 2002/46-47. szám 7-14. o.
- [16] BRZEZINSKI, Zbigniew: *A nagy sakktábla. Amerika világelsősege és geopolitikai feladatai*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017.
- [17] BRZEZINSKI, Zbigniew: *Stratégiai vízió*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2013.
- [18] BUZAN, Barry – WAEVER, Ole – DE WILDE, Jaap: A biztonsági elemzés új keretei. In PÓTI László (szerk.): *Nemzetközi biztonsági tanulmányok. Önértelmezés és viták a hidegháború utáni korszakban*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2006, 53-112. o.
- [19] CASTELLS, Manuel: *A tudás világa*. Budapest, Napvilág kiadó, 2006.
- [20] CATHAM HOUSE: *Russia's New' Tools for Confronting the West. Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power*. London, Catham House – The Royal Institute of Foreign Affairs, 2016.
- [21] CHALIAND, Gerard – BLIN, Arnaud: *The History of Terrorism from Antiquity to Al Qaeda*. Los Angeles – London, University of California Press, 2007.
- [22] CHENOWETH, Erica – LAWRENCE, Adria (ed.): *Rethinking Violence: States and Non-State Actors in Conflict*. Cambridge, MIT Press, 2010.
- [23] CHICKERING, Roger (ed.): *The Shadows of Total War. Europe, East Asia, And the United States, 1919-1939*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- [24] CONLEY, Heather A. – MINA, James – STEFANOV, Ruslan – VLADIMIROV, Martin: *The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*. Washington, Center for Strategic and International Studies, 2016.

Felhasznált irodalom

- [25] Cs. KISS Lajos: A totális állam elmélete és mítosza. In *Világosság* 2010. Ősz, 19-40. o.
- [26] Cs. KISS Lajos: Totalitarizmus-tapasztalat külső és belső nézőpontból. In *Jog Állam Politika* 2013/4. szám 3-25. o.
- [27] CSINK Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges? In *Iustum Aequum Salutare* 2017/4. szám, 7-16. o.
- [28] DANNREUTHER, Roland: *Nemzetközi biztonság*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016.
- [29] DEÁK Péter: *A félelem ellen. Biztonságpolitikai írások*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2005.
- [30] DEÁK Péter: *Biztonságpolitika a hétköznapokban*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2009.
- [31] DEÁK Péter: *Biztonságpolitikai kézikönyv*. Budapest, Osiris kiadó, 2007.
- [32] DMPC (2016): *National Security Systems Handbook*. New Zeland (letöltve: 2017. december 6. <https://www.dpmc.govt.nz/sites/default/files/2017-03/dpmc-nss-handbook-aug-2016.pdf>).
- [33] DOBÁK Imre (szerk.): *A nemzetbiztonság általános elmélete*. Budapest, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, 2014.
- [34] FARKAS Ádám: A jogállamon túl, a jogállam megmentéséért. In *Iustum Aequum Salutare* 2017/4. szám, 17-29. o.
- [35] FARKAS Ádám: A terrorizmus elleni harc, mint kiemelt ágazatközi fegyveres védelmi feladat. In *Szakmai Szemle* 2017/3. szám, 5-20. o.
- [36] FARKAS Ádám: A totális államtól a totális háborún át a totális védelemig: Avagy gondolatok a kortárs biztonsági kihívásokról Carl Schmitt elméleti rendszerének alapul vételével. In *MTA Law Working Papers* 2015/34. szám.
- [37] FARKAS Ádám: A totális védelemről. In: KECSKÉS Gábor (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013, 153-168. o.
- [38] FARKAS Ádám: Adalékok az állam fegyveres védelmének rendszertani megközelítéséhez. In *Honvédségi Szemle* 2017/1. szám, 44-58. o.

- [39] FARKAS Ádám: *Az állam fegyveres védelmének alapvonalai és Kiegyezést követő polgári evolúciója*. Budapest-Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, doktori értekezés, 2018.
- [40] FARKAS Ádám: Az állam fegyveres védelmének szabályozása a magyar jogrendszerben. In *Sereg Szemle* 2017/2. szám, 146-161. o.
- [41] FARKAS Ádám: Gondolatok a táborok évszázada kapcsán. In *Jog Állam Politika* 2013/3. szám, 149-155. o.
- [42] FARKAS Ádám: *Tévelygések fogságában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarország katonai védelmére*. Budapest, Magyar Katonai és Hadijogi Társaság, 2016.
- [43] FORESTER, Stig – NAGLER, Jorg (ed.): *On the Road to Total War. The American Civil War and The German Wars of Unification 1861-1871*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- [44] FRIVALDSZKY János: Jó kormányzás a neokonzervatív/neoliberális korszak után: a közjóra irányuló szubszidiárius-relacionális kormányzás felé. In *Iustum Aequum Salutare* 2013/2. szám, 21-82. o.
- [45] FUKUYAMA, Francis: *A politikai rend eredete az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Budapest, Akadémiai kiadó, 2012.
- [46] FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa könyvkiadó, 2014.
- [47] FURET, Francois: *A forradalomról*. Budapest, Európa kiadó, 2006.
- [48] G. FODOR Gábor – Stumpf István: A „jó kormányzás” két értelme. Avagy a demokratikus kormányzás programja és feltételei. In *Nemzeti érdekek* 2007/3. szám, 76-94. o.
- [49] GALLÓ Béla: *A túlélés tudománya*. Budapest, Helikon kiadó, 2000.
- [50] GALLÓ Béla: *Az újkapitalizmus régi világa*. Budapest, Napvilág kiadó, 2010.

Felhasznált irodalom

- [51] GAZDAG Ferenc (szerk.): *Geopolitika és biztonság*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2006.
- [52] GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila: *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- [53] GOVERNMENT OF UNITED KINGDOM: *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom*. London, 2015.
- [54] GRAHAM, John – AMOS, Bruce – PLUMPTRE, Tim: *Principles for Good Governance in the 21st Century*. Ottawa, Institute on Governance – Policy Brief No. 15., 2003.
- [55] GREGOR, A. James: *Marxism, Fascism and Totalitarianism. Chapters in the Intellectual History of Radicalism*. Stanford, Stanford University Press, 2009.
- [56] HÁRDI István: A terrorizmusról. In *Magyar Tudomány* 2009/8. szám 932-936. o.
- [57] HERMANN, Rainer: *Az iszlám állam. A világi állam kudarca az arab világban*. Budapest, Akadémiai kiadó, 2015.
- [58] HONIG, Jan Willem: The Idea of Total War: From Clausewitz to Ludendorff. In *The Pacific War as total war: 2011 International Forum on War History: proceedings: September 14, 2011*. Tokyo, National Institute for Defence Studies, 2012, 29-41. o.
- [59] HUNTINGTON, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa kiadó, 2015.
- [60] HUNTINGTON, Samuel P.: *A katona és az állam*. Budapest, Zrínyi – Atlanti kiadó, 1994.
- [61] ICISS: *The Responsibility to Protect*. Ottawa, International Development Research Centre, 2001.
- [62] JENSEN, Carl J. – MCELREATH, David H. – GRAVES, Melissa: *Bevezetés a hírszerzésbe*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017.
- [63] Julia HOFFMANN – Andrés NOLLKAEMPRE (ed.): *Responsibility to Protect. From Principle to Practice*. Amsterdam, Pallas Publications - Amsterdam University Press, 2012.
- [64] KAGAN, Robert: *Édenkert és hatalom. Amerika és Európa az új világtrendben*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2007.

- [65] KAGAN, Robert: *Made in America*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015.
- [66] KAISER Tamás – BOZSÓ Gábor: Az államközpontú kormányzás koncepciójának és mérhetőségének főbb aspektusai. In *Államtudományi Műhelytanulmányok* 2016/22. szám.
- [67] KAISER Tamás – KIS Norbert (szerk.): *A jó állam mérhetősége*. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014.
- [68] KAISER Tamás (szerk.): *A jó állam nagyító alatt: speciális jelentések A-tól V-ig (az adóbürokráciától a versenyképességig)*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2016.
- [69] KAISER Tamás (szerk.): *Hatékony közszerződés és jó közigazgatás: nemzetközi és európai dimenziók*. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014.
- [70] KAJTÁR Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015.
- [71] KARÁCSONY András: *A jogtudomány teológusa. Carl Schmitt politikai teológiája*. Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2016.
- [72] KATZMAN, Kenneth – BLANCHARD, Christopher M. – HUMUD, Clara E. – MARGESSON, Rhoda – WEED, Matthew C.: *The „Islamic State” Crisis and U.S. Policy*. Washington, Congressional Research Service, 2015.
- [73] KELEMEN Roland – PATAKI Márta: A kibertámadások nemzetközi jogi értékelése. In *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle* 2015/1. szám 53-90. o.
- [74] KELEMEN Roland – PATAKI Márta: Kiberterrorizmus: A terrorizmus új arca. In *Magyar Rendészet* 2014/5. szám 103-116. o.
- [75] KELEMEN Roland: Cyber Attacks and Cyber Intelligence in the System of Cyber Warfare. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma Miskolc, 2016. november 17.* Miskolc, Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolci Egyetem, 2017, 117-122. o.
- [76] KERSHAW, Ian – LEWIN, Moshe: *Sztálinizmus és náciizmus - diktatúrák összehasonlítása*. Szeged, Szukits Kiadó, 2005.
- [77] KERSHAW, Ian: *A Hitler-mítosz - Vezérkultusz és közvélemény*. Budapest, Kortina Kiadó, 2003.

- [78] KESZELY László: A különleges jogrend a védelmi igazgatás gyakorlati, jogalkalmazói szemszögéből. In *Iustum Aequum Salutare* 2017/4. szám, 77-89. o.
- [79] KIS-BENEDEK József: Az Iszlám Kalifátus és a globális dzsihád új tendenciái. In *Hadtudomány* 2014/3-4. szám, 22-33. o.
- [80] KISSINGER, Henry: *Világrend*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015.
- [81] KOTEK, Joël – RIGOULOT, Pierre: *A táborok évszázada – Fogva tartás, koncentráció, megsemmisítés – A radikális bűn száz éve*. Budapest, Nagyvilág kiadó, 2005.
- [82] KULCSÁR Attila: A humanitárius intervenció fogalma, jogi háttere, a líbiai beavatkozás körülményei és következménye. In *Nemzetbiztonsági Szemle* 2014/2. különszám 38-65. o.
- [83] LAKATOS László: Honvédelmi igazgatás. In Lapsánszky András (szerk.): *Közigazgatási Jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből I.* Budapest, Complex Wolters Kluwer, 2013, 197-248. o.
- [84] LAMM Vanda: Az emberi jogok nemzetközi védelme és az államok szuverenitása. In *Magyar Tudomány* 2013/4. szám, 401-410. o.
- [85] Lásd: SCHMITT, Carl: *A föld új nomosza*. Pongrácz Alex blogja - Merjgondolkodni.wordpress.com. (<https://merjgondolkodni.wordpress.com/2017/07/30/carl-schmitt-a-fold-uj-nomosza-1955/>, letöltve: 2017.12.23.)
- [86] LILLA, Mark: *A zabolátlan értelem*. Budapest, Európa kiadó, 2005.
- [87] LOWENTHAL, Mark. M.: *Hírszerzés. A titkottól a politikai döntésekig*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017.
- [88] MILLS, Kurt – KARP, David Jason (ed.): *Human Rights Protection in Global Politics: Responsibilities of States and Non-State Actors*. New York, Palgrave MacMillan, 2015.
- [89] N. RÓZSA Erzsébet: Az Iszlám Állam előretörése Irakban és az amerikai válaszcsepások. In *Nemzet és Biztonság* 2014/4. szám, 56-61. o.

Felhasznált irodalom

- [90] NAPOLEONI, Loretta: *Az iszlamista főnix, Az Iszlám Állam születése és a Közel-Kelet újrafelosztása*. Budapest, HVG kiadó, 2015.
- [91] NAPOLEONI, Loretta: *Terror Incorporated, Tracing the Dollars Behind the Terror Networks*. New York, Seven Stories Press, 2005.
- [92] NAPOLEONI, Loretta: *Terrorism and the Economy, How the War on Terror is Bankrupting the World*. New York, Seven Stories Press, 2010.
- [93] PÁPAY György: Joël Kotek – Pierre Rigoulot: A táborok évszázada. In *Szépirodalmi figyelő* 2006/1. szám, 144-145. o.
- [94] PATYI András: Good Governance and Good Public Administration. In *Public Governance Andministration and Finance Law Review in the European Union and Central Eastern Europe* 2016/1. sz. 1-14. o.
- [95] PATYI András: Jó kormányzás, jó közigazgatás, jó állam és jó egyetem: A Nemzeti Közszolgálati Egyetem létrehozásának és működésének egyes vonatkozásai. In *Acta Humana* 2013/1. szám, 35-48. o.
- [96] PELLE János: A század botránya. Joel Kotek – Pierre Rigoulot: A táborok évszázada. In *Hitel* 2006/12. szám, 126-128. o.
- [97] PROF. RASMUSSEN, Mikkel Vedby – Dr. Struwe, Lars Bangert – Hoffmann, Rune – PRADHAN-BLACH, Flemming – Lieutenant Commander Kidmose, Johannes – Dr. Breitenbauch, Henrik – Dr. Kristensen, Kristian Søby – Dr. Dahl, Ann-Sofie: *The Ukraine Crisis and the End of the Post-Cold War European Order: Options for NATO and the EU*. Copenhagen, Centre for Military Studies - University of Copenhagen, 2014.
- [98] RÁCZ András: Nem állam az államban – a kelet-ukrajnai szeparatizmusról. In *Nemzet és Biztonság* 2014/5. szám 124-131. o.
- [99] RÁCZ András: *Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában*. Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet, KKI-tanulmányok T-2014/1., 2014.

Felhasznált irodalom

- [100] RIEKER, Pernille: *Europeanization of National Security Identity. The EU and the changing security identities of the Nordic states.* New York, Routledge, 2006.
- [101] ROBERTS, David D.: *The Totalitarian Experiment in Twentieth-Century Europe. Understanding the Poverty of Great Politics.* New York, Routledge, 2006.
- [102] ROLINGTON, Alfred: *Hírszerzés a 21. században. A mozaikmódszer.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015.
- [103] SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- [104] SALLAGAR, Fredrick M.: *The road to Total War.* New York, Van Nostrand Reinhold Company. 1969.
- [105] SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma.* Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002.
- [106] SCHMITT, Carl: *Ex Captivitate Salus.* Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2010.
- [107] SCHMITT, Carl: *Legalitás és legitimitás.* Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2006.
- [108] SCHMITT, Carl: *Politikai teológia II. Legenda minden politikai teológia elintézéséről.* Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2006.
- [109] SCHMITT, Carl: *Politikai teológia.* Budapest, ELTE ÁJK, 1992.
- [110] SELJÁN Péter: *Harc az Iszlám Állam ellen.* In *Nemzet és Biztonság* 2014/5. szám, 63-74. o.
- [111] SIMON László – MAGYAR Sándor: *A terrorizmus és indirekt hadviselése az EU kiberterében.* In *Szakmai Szemle* 2017/4. szám 57-68. o.
- [112] SIMON László – MAGYAR Sándor: *A terrorizmus és indirekt hatása a kiberterében.* In *Szakmai Szemle* 2017/3. szám 89-101. o.
- [113] SIMON László: *Az információ mint fegyver?* In *Szakmai Szemle* 2016/2. szám 34-60. o.
- [114] SPITZER Jenő: *Az önvédelem és a terrorizmus ütközete: Hajlik vagy törik a nemzetközi jog?* In *Honvédségi Szemle* 2018/2. szám, 30-41. o.

- [115] SPITZER Jenő: Koordináták a legalitás felé – A dróntámadások nemzetközi joggal való összeegyeztethetőségének egyes kérdései. In *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle* 2017/1-2. szám 69-98. o.
- [116] STEHR, Nico: *A szabadság a tudás leánya*. Budapest, Gondolat kiadó, 2017.
- [117] STUMPF István (szerk.): *Erős állam – alkotmányos korlátok*. Budapest, Századvég kiadó, 2014.
- [118] STUMPF István: Neoweberi állam és jó kormányzás. Avagy mit tennél, ha te volnál az állam? In STUMPF István (szerk.): *Erős állam – alkotmányos korlátok*. Budapest, Századvég kiadó, 2014, 97-133. o.
- [119] SULYOK Gábor: 5. § [Védelmi kötelezettség]. In JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I.* Budapest, Századvég kiadó, 2009, 306-321. o.
- [120] SULYOK Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Gondolat kiadó, Budapest, 2004.
- [121] SULYOK Gábor: Szövegezési zavarok és értelmezési nehézségek a védelmi felelősség leírásában. In *Külügyi Szemle* 2014/3. szám, 127-142. o.
- [122] SZABÓ Márton: A politikai fogalmának elmélyítése Carl Schmitt partizánelméletéről. In *Világosság* 2003/7-8. szám 67-78 o.
- [123] SZALAI Anikó: A védelmi felelősség koncepciója, avagy van-e új a nap alatt? In *Pro Futuro* 2013/1. szám 67-78. o.
- [124] SZÁLKAI Kinga – STEPPER Péter (szerk.): *A biztonság szektorális értelmezése. Új kihívások a kutatás napirendjén*. Pécs-Budapest, Publikon kiadó, 2015.
- [125] SZENES Zoltán (szerk.): *Biztonságpolitika és válságkezelés*. Budapest, NKE Szolgáltató Nonprofit Kft, 2016.
- [126] SZIGETI Péter: *Világrendszernézőben*. Budapest, Napvilág kiadó, 2005.
- [127] TÁLAS Péter (szerk.): *A globális terrorizmus: Biztonsági kihívások és stratégiai válaszok*. Budapest, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, 2013.

- [128] TÁLAS Péter (szerk.): *A terrorizmus anatómiája*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2006.
- [129] TÁLAS Péter: A jelenlegi ukrán válságról 2.0. In *NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések* – 2014/8. szám, Budapest.
- [130] TÁLAS Péter: Az ukrán válság értelmezési kereteiről és az ukrán választásokról. In *Nemzet és Biztonság* 2014/5. szám 111-123. o.
- [131] TÁLAS Péter: Folytatódó ukrán válság. In *Nemzet és Biztonság* 2014/4. szám 63-74. o.
- [132] TECHET Péter: *Carl Schmitt. Egy szellemi kalandor*. Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2013.
- [133] THAKUR, Ramesh: *The United Nations, Peace and Security. From Collective Security to the Responsibility to Protect*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- [134] TILL Szabolcs: A különleges jogrendi kategóriarendszer egyszerűsítésének jövőbeli esélyei. In *Iustum Aequum Salutare* 2017/4. szám, 55-75. o.
- [135] TODD, Emmanuel: *A birodalom után*. Budapest, Allprint kiadó, 2003.
- [136] TOMOLYA János – PADÁNYI József: A terrorizmus és a gerillahadviselés azonosságai és különbségei. In *Hadtudomány* 2014/1. elektronikus szám 126-154. o.
- [137] TOMOLYA János – PADÁNYI József: A terrorizmus jelentette kihívások. In *Hadtudomány* 2012/3-4. szám, 34-67. o.
- [138] TOWNSHEND, Charles: *A terrorizmus*. Budapest, Magyar Világ kiadó, 2003.
- [139] TÖRŐ Csaba: *Humanitárius intervenció: dilemmák a nemzetközi jog és politika határvidékéről*. Akadémiai kiadó, Budapest, 2007.
- [140] TRENIN, Dmitri: *The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry*. Moscow, Carnegie Moscow Center, 2014.
- [141] VON CLAUSEWITZ, Carl: *A háborúról*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2013.

Felhasznált irodalom

- [142] VON LUDENDORFF, Erich: Apostle of the 'Total War'. In *The Living Age* 1940/March 22-25. o.
- [143] VON LUDENDORFF, Erich: *Der Totale Krieg*. München, Ludendorffs Verlag, 1935.
- [144] VÖRÖS Zoltán – GRÜNHUT Zoltán (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs-Budapest, Publikon kiadó, 2013.
- [145] WALLERSTEIN, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, Gondolat kiadó, 1983.
- [146] WALLERSTEIN, Immanuel: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan, 2010.
- [147] Weiss, Michael – HASSAN, Hassan: *Az Iszlám Állam. A terror hadserege belülről*. Budapest, HVG kiadó, 2015.
- [148] WILSON, Andrew: The High Stakes of the Ukraine Crisis. In *Current History* 2014. (letöltve: 2015.02.22., http://www.currenthistory.com/Wilson_Current_History.pdf).
- [149] ZAKAIRA, Fareed: *A posztamerikai világ*. Budapest, Gondolat kiadó, 2009.
- [150] ZIZEK, Slavoj: *Zűr a paradicsomban*. Budapest, Európa kiadó, 2016.

Dr. Farkas Ádám 1988-ban született Keszthelyen, szülei és testvére is szolgáltak, illetve szolgálnak a Magyar Honvédség kötelékében. Jogi tanulmányait 2007 és 2012 között végezte a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán. Tanulmányai során aktív tagja és tisztségviselője volt a Batthyány Lajos Szakkollégiumnak.

2012-ben „summa cum laude” minősítéssel diplomázott és előbb doktoranduszként, majd 2013 szeptembere és 2015 júliusa között rész munkaidős egyetemi tanársegédként tanított alma materében, a Jogtörténeti Tanszéken. 2015 novemberétől a Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar rész munkaidős oktatója.

Kutatási témái az állam fegyveres védelmének egyes államtani, jogtani, rendszertani, alkotmányjogi, büntetőjogi, jogtörténeti, illetve nemzetközi jogi kérdéseire fókuszálnak. Tudományos megállapításait és javaslatait számos publikációban közölte, emellett elnökségi tagja a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaságnak, rendes tagja az International Society for Military Law and Law of War-nak, valamint a Magyar Hadtudományi Társaságnak is.

Doktori kutatása alatt előbb a Nemzeti Kiválóság Program Apáczai Csere János Doktorandusz Ösztöndíját, majd két ízben a Nemzet Fialat Tehetsége Ösztöndíjat, illetve 2017-ben a Nemzeti Közszerológati Egyetem Concha Győző Doktori Programjának támogatását is elnyerte.

2013 szeptemberétől a Honvédelmi Minisztériumi Jogi Főosztályának főfoglalkozású munkatársa volt. Előbb kormánytisztviselőként, 2014. április óta pedig a Magyar Honvédség tisztjeként teljesít szolgálatot.

Szolgálati elismeréséül Magyarország honvédelmi minisztere 2015. december 15-én soron kívül főhadnaggyá léptette elő, majd 2016. augusztus 20-án a szolgálati érdemjel bronz fokozatával és a migrációs válsághelyzet kezeléséért szolgálati jellel tüntette ki.

Publikációi közül kiemelendők a honvéd-katonai büntető joghistória forrásait közlő válogatás kötetek, a katonai védelem hazai törvényeit közlő Corpus Juris Militaris Hungarici sorozat, a „Tévelygések fogságában?” című tanulmánykötete, valamint a Kádár Pállal közösen szerkesztett és a Zrínyi kiadó gondozásában megjelent, „Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai” című szakkönyv.

